

Karo tarnybos patrauklumo formavimo politika: požiūrių kaita ir tarpukario patirties aktualumas

Nerijus Černius

*Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos instituto doktorantas*

Anotacija

Straipsnyje analizuojamas tarpukario Lietuvos kariuomenės formavimosi kontekste vykęs karo tarnybos patrauklumo didinimo procesas, atskleidžiant jo struktūrinius aspektus ir priešastinius ryšius su šiandien aktualiais nacionalinio saugumo iššūkiais. Aptariamos pagrindinės problemos, su kuriomis susidūrė to meto valdžia: neigiamas visuomenės požiūris į karo prievolę, kariuomenės komplektavimo sunkumai, menka motyvacija. Siekiant formuoti teigiamą karo tarnybos įvaizdį, buvo diegiamos kompleksinės vidinės motyvacinės priemonės: gyvenimo sąlygų kariuomenėje gerinimas, švietimas, profesinis rengimas, ir išorinės motyvacinės priemonės: patriotinio ugdymo stiprinimas, viešųjų ryšių priemonės, simboliniai ritualai. Istorinė analizė leidžia teigti, kad kariuomenės patrauklumui esminę reikšmę turi ne tik geopolitiniai veiksniai, bet ir socialinė aplinka, tarnybos sąlygų kokybė bei pilietinės visuomenės brandos lygis. Šios įžvalgos aktualios šiuolaikinėje karo prievolės politikos formavimo diskusijoje, siekiant kurti tvarią ir visuomenės palaikymu grįstą nacionalinio saugumo sistemą.

Reikšminiai žodžiai: *karo tarnyba, tarnybos sąlygos, patriotizmas, pilietiškumas, visuomenės požiūris.*

1. Institucinės vidinės priežastys karo tarnybos patrauklumo formavimo kontekste

Šiame straipsnio skyriuje analizuojamos pagrindinės institucinės vidinės priežastys, darančios įtaką karo tarnybos patrauklumui. Dėmesys sutelkiamas į karių gyvenimo sąlygų gerinimą, ypač į mitybos ir apgyvendinimo kareivinėse aspektus, smurto ir žeminančio elgesio prevenciją, švietimo bei kultūrinės veiklos reikšmę formuojant karių vertybines nuostatas, taip pat į profesinės kvalifikacijos įgijimo galimybes tarnybos metu.

1.1. Karių mityba ir jos gerinimo galimybės

Maistas, kaip ir oras, vanduo, miegas, šiluma ar apsauga nuo šalčio, yra vienas fundamentalių žmogaus biologinių poreikių, kurio patenkinimas yra būtinas siekiant palaikyti optimalią fizinę ir psichologinę būseną. 1938 m. žurnale „Karys“ rašyta: *„Maistą nuolat vartodamas, kovotojas išlaiko savo gyvybę, organizmą ir energiją. <...> Alkanas karys dalinai nustoja kovotojo fizinių ir psichinių savybių, ir jo dvasia krinta“* [70]. Jau pradiniam Lietuvos kariuomenės formavimo etape buvo keliami pragmatiški logistinio aprūpinimo klausimai, susiję su karių aprūpinimu maistu. 1918 m. gruodžio mėn., Apsaugos ministerijoje vykusių pasitarimų metu, karininkas P. Gladutis pasiūlė Pirmojo pėstininkų pulko dislokavimo vietą rinktis pagal ūkinį regiono pajėgumą. Siūlyta karinį dalinį steigti toje teritorijoje, kurioje būtų užtikrinti pakankami maisto išteklių ir kur gyventų ekonomiškai stipresni ūkininkai [115]. Ši pozicija atspindėjo siekį racionaliai paskirstyti ribotus valstybės resursus ir išnaudoti vietinius išteklius kariuomenės reikmėms taikos metu. Iliustratyvus Pirmojo pėstininkų pulko kūrimosi procesas Alytuje atskleidžiamas Lietuvos kariuomenės generolo P. Tamašausko atsiminimuose. Generolas prisimena: *„Apylinkės ūkininkai suprato lietuviško pulko interesą, todėl mielai jam gabeną įvairias savo gėrybes. Dažnai, jas įteikdami, prikergdavo (prijungdavo – aut. past.) savotiškus savo paaiškinimus, esą, pulke tie patys jų vaikai ir jiems viskas busią reikalinga. Dėl skaitlingo ūkininkų*

suvažiavimo pulko kiemas kartais atrodė panašus į turgavietę. Vieni atvykdavo su gėrybėmis stačiai (tiesiai – aut. past.) iš namų, kiti užveždavo turguje neparduotus likučius“ [115]. Objektvumo dėlei būtina nurodyti, kad tokį ūkininkų supratimą aprūpinti karius maisto produktais reikšmingai lėmė viešas Pirmojo pėstininkų pulko vado kreipimasis į vietos gyventojus, taip pat aktyvus visuomeninių organizacijų ir dvasininkijos palaikymas [107]. Pateiktas kariuomenės rėmimo maisto produktais pavyzdys neatskleidžia tuometės realios kariuomenės aprūpinimo maistu situacijos ir labiau tai buvo išimtis, o ne taisyklė. Tenka konstatuoti, kad ūkininkų savanoriška parama kariuomenei, aprūpinant ją maisto produktais, buvusi epizodinė ir nepakankama. Nors beveik iki 1923 m. kariuomenę visą laiką maitino ūkininkai, iš jų maistas buvo rekviziuojamas [2]. Sudėtingą padėtį aprūpinant kariuomenę maistu liudija 1919 m. balandžio 26 d. klebono A. Pauliuko dienoraštyje atsiradęs toks įrašas: „Ukmergėje mūsų vietinė valdžia skubiai rekvizuoja grūdus nuo ūkininkų, nepalikdama nei sėklos, turbūt duonos neturėjo“ [82]. Tik 1922 m. pabaigoje, praėjus trejiems metams nuo priverstinio maisto produktų nusavinimo sistemos įvedimo, Lietuvos kariuomenė pirmą kartą turėjo pakankamus maisto atsargų išteklius ir nebuvo verčiama vykdyti papildomų rekvizicijų [99].

Kariuomenės aprūpinimo maistu sunkumus lėmė prasta krašto socialinė ir ekonominė padėtis. Nepriklausomybės karo metais trūko maisto, todėl kariams dažnai tekdavo patiems savarankiškai užsitikrinti maitinimą. Vieni jų apsirūpindavo maistu įsigydami jo iš vietos gyventojų [67], kiti būdavo laikinai paleidžiami į namus atsivežti maisto [29], dar kiti laukdavo naujokų, kurie galėdavo pasidalinti maisto atsargomis [102]. Vis dėlto pasitaikydavo atvejų, kai maistas būdavo įgyjamas neteisėtais būdais – pasisavinant ar jėga atimant iš gyventojų [32; 37]. Maisto produktų buvo sudėtinga nusipirkti, nes jų rekvizicijas iš ūkininkų vykdė ir Lietuvos kariuomenės kariai, ir vokiečiai, ir bolševikai [35; 37]. Be to, okupantai vokiečiai trukdė maistą ir pašarus gabenti į Lietuvos kariuomenės Intendantūros sandėlius. Pasitaikė atvejų, kai vokiečiai nuginkluodavo lietuvių sargybą ir apiplėšdavo sandėlius su maisto

produktais bei pašaru [86]. Dažnai maisto produktai, tokie kaip lašiniai, įgydavo barterinę vertę ir būdavo naudojami kaip mainų priemonė, pavyzdžiui, atsiskaitant už ginklus ar kitą kariuomenei reikalingą turtą [37; 67; 110]. Nors kariai ir nebadavo, juos nuolat kamavo maisto nepritekliai ir alkis [37; 67]. Kariuomenė, reaguodama į tokią padėtį, ėmė kontroliuoti maisto produktų išvežimą iš Lietuvos teritorijos [99; 97]. Netinkamas maitinimas, pavyzdžiui, buvo tiekiamas prastos kokybės ar sugedęs maistas (kariai dažnai atsisakydavo valgyti supelijusią duoną), buvo sisteminė problema, išryškėjusi ne viename tarpukario Lietuvos kariuomenės dalinyje [37]. Tarnybos sąlygos, ypač susijusios su karių aprūpinimu maistu pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos kariuomenės formavimosi metais, buvo analizuojamos ne tik istoriografinėje literatūroje [67; 107; 108; 109], bet ir atsispindi skirtingų karinių dalių karių atsiminimuose. Karių maitinimo organizavimo trūkumus ir su tuo susijusias sisteminės problemas galima pagrįsti konkrečiais istoriniais pavyzdžiais. Kariai prisiminė: „Maistas kažkodėl buvo duodamas nekoks. Praniko (atsibodo – aut. past.) balta amerikoniška duona. Sriuboje žirniai sukietėjo“ [90]; „Maistas buvo blogas, jo taip pat trūko“ [19]; „Duona raudona, karti. Niekū gyvu negalėjome jos valgyti. Net elgetos jos neimdavo. Mėsą atveždavo susūdytą į silkinės statines“ [95]; „Kariuomenės valgis tada buvo gana prastas: silkės ir labai skystos kruopos. Silkės paprastai turi tą savybę, moka greit įkyrėti“ [101]; „Rytas ir vakaras gaudavome juodos kavos ir duonos, o pietums sriubos, bet sriuba buvo iš kruopų arba borvikių (baravykų ar kitų grybų – aut. past.), riebalų buvo labai mažai, nes kariškame sandėlyje jų visai nebuvo, o tekdavo eiti pirkti į turgavietę, jeigu būdavo pinigų, o kartais ir be riebalų apsieidavome. Mėsos retai kuomet gaudavome“ [24]; „Blogas maistas, kurį gavome jau iš virtuvės taip paveikė sveikatą, kad daugiau pradėjo sirgti viduriais (virškinimo trakto sutrikimas – aut. past.)“ [25]; „Maistas – juoda kava ir duona“ [72]; „Valgis buvo silpnas ir neįvairinamas; žirniai su mėsa kone kasdien verdami“ [5]. Karių liudijimai leidžia daryti prielaidą, kad problema buvo ne vien maisto trūkumas, bet ir jo kokybė bei nekintantis racionas. Maisto nepritekliai neigiamai

veikė karių sveikatos būklę ir atsparumą ligoms. Prastas ir nekaloringas maistas turėjo reikšmingos įtakos karių moralei ir motyvacijai [35]. Kariuomenės aprūpinimo maistu problemos skatino karius bėgti iš kariuomenės ar maištauti [35; 37; 90; 96; 108; 110]. Kartais maištaujantiems kariams pavykdavo pasiekti savo tikslus – maitinimo sąlygos laikinai būdavo pagerinamos. Tačiau dažniau dėl tokių sukilimų nukentėdavo patys kariai. Savanoris A. Bosas prisiminė: *„Besitveriant trečiam pulkui Raseiniuose, komendantūros kuopoj įvyko sukilimas. Sukilime dalyvavo visa kuopa, išskiriant kelis asmenis, nors kiti nenorėjo, bet buvo priversti. Buvo taip: tais laikais (1919–1920 m. – aut. past.) buvo be galo prastas valgis kariuomenėje. Naujokai trečio pulko atsisakė valgyti pietus, nes esą labai blogi, ir kreipėsi tiesiog į pulko vadą, kad pagerintų maistą. Už kreipimąsi ne per savo viršininką gavo keletą parų“* [17]. Galima teigti, kad šiuo atveju Trečiojo pėstininkų pulko vadovybė ėmėsi prevencinių priemonių, kad užkirstų kelią tolesniam galimų neramumų eskalavimui pulke. Nepaisant problemų, susijusių su maisto tiekimu ir jo kokybe, kariuomenė nuolat stengėsi kariams pagerinti maistą, ypač tam tikromis svarbiomis dienomis ar švenčių proga. Skanesnio, sotesnio ir įvairesnio maisto kariai gaudavo sekmadieniais [101], Lietuvos Nepriklausomybės dienos minėjimo, kariuomenės vienetų švenčių metu, karių priesaikos dieną ir per religines šventes [103].

Pasibaigus Nepriklausomybės karui, įvairaus intensyvumo kariniai veiksmai ir neorganizuoti pavieniai susirėmimai Lietuvos teritorijoje tęsėsi iki pat 1923 metų. Po karo Lietuvos kariuomenė buvo reorganizuota atsižvelgiant į taikos meto poreikius. Kariai, tarnavę fronte arba rotaciniu būdu keitėsi palei demilitarizuotą zoną, skyrusią Lietuvos ir Lenkijos pajėgas, grįžo į kareivines. Tai sudarė sąlygas kariuomenei efektyviau organizuoti ir užtikrinti ne-nutrūkstamą karių maitinimą. Perėjimas į taikos meto sąlygas ir krašto ekonominės padėties gerėjimas teigiamai paveikė kariuomenės aprūpinimą maistu. Kariuomenės intendantūroje veikė Maisto skyrius, kuris rūpinosi maisto produktų įsigijimu ir jų paskirstymu kariuomenės daliniams. Maisto produktai buvo perkami sudarant

sutartis su kooperatyvais, tokiais kaip „Lietūkis“ ir „Maistas“ (abu buvo įkurti 1923 metais). Kainas ir pristatymo sąlygas nustatydavo Tarpžinybinė komisija. Galima teigti, kad lūžio taškas kariuomenės maisto produktų aprūpinimo srityje buvo pasiektas apie 1923 m., kai, pasikeitus krašto socialinei ir ekonominei padėčiai, pradėta centralizuota maisto produktų tiekimo sistema, įgyvendinama per sutartis su kooperatyvais. Nepaisant to, kariuomenėje ir toliau išliko reikšminga problema ne maisto trūkumas, o jo kokybė ir nekintantis racionas. Maistą gamindavo ne profesionalūs virėjai, o eiliniai kariai. Kai kuriuose kariuomenės vienetuose virėjais būdavo skiriami fiziškai silpniausi kuopos kareiviai [93]. Dėl ribotų kulinarinių žinių ir įgūdžių eiliniai kariai dažnai nebuvo tinkami maisto ruošėjai, todėl maistas buvo prastos kokybės ir netinkamai paruoštas [120]. Karinėje spaudoje ši problema sulaukė reikšmingo dėmesio, viešai analizuojant karių maitinimo kokybės trūkumus. 1924 m. žurnale „Karys“ rašyta: *„Per mūs nepriklausomybės laiką kareivių virtuvė nieko dar nepažengė pirmyn, nes kaip virė 1918–19 m. nieko neišmanantys apie virimą kareiviai, taip kai kuriose dalyse verda ir šiandien. Priežastis tame, jog mūsų kariuomenėj (ne visur) virėjai nemoka gautų produktų tinkamai suvartoti ir išvirti skanų valgį, o dažnai iš gautų gana gerų produktų išverda netikusius valgį“* [89]. Tačiau Pirmasis pėstininkų pulkas, pasitelkęs profesionalius virėjus, efektyviai išsprendė maisto ruošimo problemas [20].

Maisto kokybę neigiamai veikė įvairūs tiekimo trikdžiai, įskaitant piktnaudžiavimo ir korupcijos atvejus [16]. Fiksuota, kad kariuomenei buvo tiekiami pigesni užsienietiški lašiniai, vietoj kokybiškų vietinių lašinių. Štai karininkas J. Asevičius-Acukas prisiminė: *„Rangovas Jasiukas, krikščionių demokratų partijos prekybos skyriaus vedėjas, turėjo pagal sutartį su Intendantūra pristatyti didelį kiekį kariuomenės reikmėms lašinių. Pasirodo, kad jo pristatyti lašiniai buvo ne vietiniai, o iš Amerikos, todėl, kad amerikiečių lašiniai buvo dvigubai pigesni už vietinius. Amerikos lašiniai yra labai švarūs, balti, bet turi mažiau riebalų“* [1]. Nekokybiška mėsa kariuomenei buvo tiekama ir iš karininkų valdomų ūkių, kuriuose nebuvo sudarytos tinkamos maisto kokybės kontrolės sąlygos. Pa-

vyzdžiui, XX a. 3-iojo ir 4-ojo dešimtmečių sandūroje vienas Lietuvos kariuomenės karininkas, pažeisdamas galiojusias sutartis, mėsos kariuomenei parūpindavo iš asmeninio ūkio – pristatydavo nuosavų kiaulių mėsą, kuri būdavo įtraukiama į rangovo apskaitą. Maisto produktų įsigijimo dokumentuose deklaruota kokybiška kiaulių mėsa, o gautos lėšos buvo pasisavinamos [117]. Paradoksalu, kad tas pats karininkas 1925 m. žurnale „Karys“ publikavo straipsnį, kuriame analizavo karių maitinimo organizavimo problemas Lietuvos kariuomenėje. Publikacijoje jis kritiškai vertino kariuomenės personalo aplaidumą, atsakomybės stoką ir galimus piktnaudžiavimo atvejus maisto ruošimo procese, pabrėždamas būtinybę užtikrinti geresnę priežiūrą ir kontrolę [93].

Siekiant spręsti maisto tiekimo ir gaminimo problemas, imtasi sisteminių priemonių. Buvo sugriežtinta maisto kokybės kontrolė, o vietoje šauktinių virėjų pradėti samdyti profesionalūs, kulinarinį pasirengimą turintys specialistai. Be to, kareivinėse pradėtos steigti centralizuotos valgyklos, kurios pagerino tiek maitinimo sąlygas, tiek higienos standartų laikymąsi. 1935 m. žurnale „Karys“ rašyta, kad Lietuvos kariuomenėje užtikrinama gera maisto kokybė, patiekalų kiekis kariams laikomas pakankamu, o maisto racioną stengiamasi įvairinti. Vis dėlto straipsnyje pabrėžta, kad tam tikri pagrindiniai maisto produktai, iš kurių ruošiami patiekalai, retai keičiami, todėl kariams toks maitinimas tampa monotoniškas ir pabosta [112]. Panašiai apie karių maitinimą rašyta ir 1939 m. „Karyje“, pabrėžiant, kad gerai įrengtose kariuomenės dalinių valgyklose gaminamas skanus ir sotus maistas [57]. Istoriografijoje plačiai analizuojamas tarpukario Lietuvos kariuomenės karių racionas: jo sudėtis, energinė vertė, nustatyti mitybos normatyvai. Tyrimuose aptariama valstybės skiriama pinigų suma vieno kario dienos maitinimui – ši suma atspindėjo to laikotarpio ekonomines galimybes ir kariuomenės aprūpinimo politiką [37]. Nepriklausomybės karo metais kariams praktinę ir simbolinę reikšmę turėjęs naujokų iš namų atsinešamas maistas XX a. 4-ajame dešimtmetyje pamažu tapo nereikalingas. 1936 m. išleistoje specialioje informacijoje knygelėje „Ką turi žinoti kiekvienas naujokas“ pateiktos ofi-

cialios rekomendacijos neimti maisto atsargų vykstant į privalomąją karą tarnybą – taip buvo siekiama įtvirtinti valstybės institucijų atsakomybę už visišką karių aprūpinimą ir centralizuotą maitinimo sistemą. Knygelėje rašoma: „Atvykę į dalinį tuojau gauna maistą ir skanų kario davinį, dėl to visi atsivežtieji maisto ištekliai genda, pūna, pagaliau tenka juos visai išmesti. Taigi maisto pasiimki tik kelionei ir gal tik vienai dienai po kelionės“ [39]. Pabrėžtina, kad tarpukario Lietuvos kariuomenės komunikacine žinute, skirta naujokams, norėta parodyti, jog kariuomenėje maisto netrūksta, o patiekalai yra skanūs ir tinkami vartoti. Tokia oficialia pozicija siekta kurti pasitikėjimą kariuomenės aprūpinimo sistema ir mažinti išankstines baimes dėl gyvenimo sąlygų tarnybos metu. Tokį įspūdį patvirtina ir karių prisiminimai. Pavyzdžiui, V. Kubertavičius, 1940 m. tarnavęs Karo policijos mokykloje, prisiminė, kad naujokai buvo „nepamiršti pamaitinti pietumis ir vakariene, kurią ir namuose ne kiekvienas taip skaniai valgėme. <...> Atsivežtą lagaminėlyje maistą tenka išdalinti kareiviams, nors ir jie, jausdamiesi sotūs, nenoriai [maistą] ima“ [65].

1.2. Gyvenimo kareivinėse sąlygos: modernizavimo poreikis ir kryptys

Kariuomenėje naujokas pirmiausia susiduria su ten tarnaujančiais kariais, jis patenka į kareivines, kurios tampa antraisiais jo namais. Gyvenamųjų patalpų, nuo kurių priklauso karių kasdienis gyvenimas: miegas, šiluma, maitinimasis, laisvalaikio leidimas ir tarnybos vykdymas, – sąlygos svarbios siekiant geros karių fizinės ir psichologinės būklės. Naujų įgūdžių, tokių kaip asmens švara ir higiena, formavimas kariuomenėje tapo antrinės socializacijos proceso dalimi, į kurią kariai įsiliedavo po pirminės socializacijos šeimoje ir visuomenėje. Atėję į kariuomenę, jaunuoliai dažnai ne tik nemokėjo tinkamai naudotis sanitarinėmis patalpomis ir laikytis kūno bei aplinkos higienos, bet ir buvo neįgudę valgyti iš individualių indų, naudotis šaukštais, peiliu ir šakute [35]. Visa karių socializacija turėjo vykti kareivinėse, kurios buvo numatytos kaip

pagrindinė karių fizinio ir socialinio gyvenimo erdvė. Tačiau Lietuvos kariuomenės formavimosi pradžioje kareivinių labai trūko, todėl dalis karių buvo priversti gyventi ne kareivinėse, o nuomojamame būste. Tai kėlė sunkumų siekiant efektyvios karių socializacijos, palaikant kasdienę drausmę ir organizuojant tarnybą [80].

Kariuomenei būtiną infrastruktūrą buvo užėmę vokiečiai. 1919 m. pradžioje kai kurie kariuomenės vienetai buvo įkurdinti vokiečių apleistose kareivinėse. Karininkas L. Butkevičius, prisimindamas Pirmojo pėstininkų pulko kūrimąsi Alytuje, rašė, kad iš vokiečių perimtos kareivinės nebuvo pritaikytos gyventi dideliame skaičiui žmonių, todėl reikėjo ieškoti naujų patalpų [20]. Dalis Rusijos imperijos laikais statytų kareivinių buvo sunaikintos arba netinkamos naudoti [35]. Be to, vokiečiai traukdami naikino kareivinių turtą. Siekdami nepalikti jokių materialinių vertybių Lietuvos kariuomenei, vokiečiai daugumą įrangos ir inventoriaus išsivežė, o likusį turtą sunaikino – supjaustė kaip malkas, sudegino, sulankstė krosnių skardas, išlaužė dureles, išdaužė langus, sugadino šulinių siurblius, o pačius šulinius užvertė šiukšlėmis. Paliktos tuščios kareivinės greitai pritraukdavo vietinių gyventojų dėmesį – jie išsinešdavo tai, kas dar būdavo likę ir atrodydavo naudinga [56]. Tad išlikę mūriniai ir mediniai pastatai buvo prastos būklės. Į tokias kareivines ir rinkosi pirmieji Lietuvos kariuomenės savanoriai, vėliau – mobilizuotieji bei pašauktieji. Kareivinėse buvo nepalankios gyvenimo sąlygos: žiemą patalpos buvo nepakankamai šildomos, o lyjant pro kiaurus stogus sunkėsi vanduo [66]. Tokios aplinkybės neigiamai veikė karių fizinę sveikatą ir tarnybos efektyvumą, kėlė papildomų sunkumų organizuojant kasdienį gyvenimą. Savanoris A. Dainius, 1919 m. vasario 24 d. išvykęs iš Jurbarko į Kauną ir įstojęs į 1-ąją artilerijos bateriją, atsiminimuose detalčiai aprašė pirmuosius išpūdžius atvykus į kareivines. Savanoris prisiminė: *„Pirmąsias dienas, gyvendami Aukštosios Panemunės kareivinėse, ne visai jaukiai jautėmės, nes vokiečių okupantų paliktose kareivinėse buvo išdaužyti langai, kur švilpė vasario mėnesio šiurpūs vėjai, be to, neturėjome matrasų (čiužinių – aut. past.), nei antklodžių, kur savaitę laiko turėjome gulėti ant plikų narų ir kęsti nemažą šaltį“*

[22]. Prasta kareivinių būklė ir sudėtingos gyvenimo sąlygos jose – dominuojantis naratyvas daugelio savanorių atsiminimuose. Šie liudijimai atskleidžia karių kasdienio gyvenimo sunkumus, fizines ir psichologines patirtis, susijusias su netinkamomis apgyvendinimo sąlygomis bei nepakankamai išvystyta infrastruktūra. Savanoriai atsiminimuose rašė: „*Apsistojome kareivinėse. Kareivinės šaltos buvo, nei užsikloti, nei pasikloti, šiaudų ir tų mažai būdavo*“ [28]; „*Kareivinės pilnos šiaudų ir visokių nešvarumų*“ [72]; „*Dėl nesutvarkytų kareivinių ir šalčio įsimetė į mūsų tarpą šiltinė, nuo kurios mirė apie 30 savanorių*“ [81]; „*Kareivinės buvo šaltos. Kareiviai, sustoję apie krosnį, šildėsi*“ [95].

Gyvenimo sąlygos kareivinėse priklausė ne tik nuo infrastruktūros būklės, „paveldėtos“ iš vokiečių kareivių, bet ir nuo pačių Lietuvos karių elgesio bei patalpų priežiūros. Karių atsakomybė už patalpų būklę ir jų naudojimą turėjo esminę reikšmę gyvenimo sąlygų kokybei ir tarnybos efektyvumui. 1920 m. Lietuvos kariams skirtame laikraštyje „Kariškių žodis“ redakcijai pateiktame skunde buvo išdėstytos pastabos dėl tvarkos kareivinėse: „*Įėjus į kazarmes (kareivines – aut. past.) Ukmergės komendantūros pirmiausia dvokia į nosį sunkiausio smrado atmazga (smarvė – aut. past.), paskui kaip smala grindys juodos, tam panašiai dviaukštės naros (gultai – aut. past.), pakampiuose privelta skurlių (skudurų – aut. past.), šiaudų ir visokių kitų bjaurumų, kuriuose užsiveisia kaip skruzdėlynų utėlių*“ [60]. Savanorių atsiminimuose dažnai minima kareivinių netvarka ir nuolatinė kova su utėlėmis. Šie liudijimai parėžia karių patiriamą diskomfortą ir papildomus sveikatos rizikos veiksnius, susijusius su nepakankama patalpų priežiūra [27; 72]. Fiksuoti atvejai, kai kariai ne tik nesilaikė tvarkos kareivinėse, bet ir tyčia jas niokojo – tai atspindi tam tikrus disciplinos trūkumus ir karių požiūrį į tarnybos aplinką. 1919–1923 m. kariniai vienetai dažnai buvo perkelti iš vienos vietos į kitą. Persikraustydami kariai dažnai pasiimdavo medžiagas ir įrangą, kurios, jų manymu, galėjo praversti kitoje vietoje, dėl to dažnai buvo gadinamas ir prarandamas kareivinių inventorių [111].

1919 m. kovo 7 d. prie Lietuvos kariuomenės Inžinerinės dalies

buvo įkurtas Statybos skyrius, kuris gegužės 1 d. reorganizuotas į Karo butų valdybą. Ši institucija buvo atsakinga už senųjų kareivinių renovaciją ir naujų kareivinių statybą. Tokiais pokyčiais siekta pagerinti karių gyvenimo sąlygas ir užtikrinti tinkamą kariuomenės infrastruktūros plėtrą. Lietuvos kariuomenė tuo metu disponavo kareivinėmis devyniuose miestuose: Suvalkuose, Kalvarijoje, Marijampolėje, Vilkaviškyje, Alytuje, Kaune, Ukmergėje, Šiauliuose ir Panevėžyje. Tačiau kariuomenės kūrimosi pradžioje apie senų kareivinių remontą ar naujų statybą niekas net negalvojo, nes tam nebuvo finansų. Tik pasibaigus Nepriklausomybės karui ir kariniams daliniams išvirtintus nuolatinėse dislokacijos vietose, situacija ėmė gerėti. Kareivinių būkle pradėjo rūpintis ne tik Karo butų valdyba, bet ir jose apsigyvenę kariniai daliniai. Siekiant kariams užtikrinti tinkamas gyvenimo ir tarnybos sąlygas, apleistos kareivinės buvo tvarkomos, atliekami būtini remonto darbai [74]. Reikėtų pabrėžti, kad Lietuvos kariuomenėje buvo ir pavyzdinių kareivinių, kurioms dėl geros techninės būklės nereikėjo didelių remonto darbų. 1925 m. žurnale „Karys“ aprašyta, kad Klaipėdos kareivinės, pastatytos 1908 m., išsiskyrė patogiomis gyvenimo sąlygomis: kambariai buvo nedideli, šviesūs, su parketinėmis grindimis ir koklinėmis krosnimis. Atskirame flygelyje buvo įrengta pulko virtuvė, ambulatorija, puskarininkių ir kareivių klubai, pulko krautuvė, o pastato apačioje – pirtis, sandėliai ir ūkio kuopos dirbtuvė [63].

Bendras įspūdis apie kareivines formavosi ne tik pagal jų techninę būklę, bet ir pagal jas supančią aplinką su gėlynais ir tvarkinga teritorija [34]. Kareivinių sienos buvo marginamos įvairiais paveikslais ir šūkais [113; 116]. Visa tai gerino karių gyvenimo ir tarnybos sąlygas. 1935 m. „Karde“ aprašytas Penktojo pėstininkų pulko kareivinių aplinkos tvarkymo procesas: „*Kareivinių darželiai galutinai sutvarkyti, juose įrengti suoliukai atsisėsti, tuščiose vietose pasodinta naujų akacijų, rožių ir kitų gėlių*“ [69]. Didelį dėmesį kareivinių aplinkai skyrė patys kariai. Jie rūpinosi ne tik gyvenamosiomis patalpomis, bet ir jas supančia teritorija. Aktyvus karių išitraukimas reikšmingai prisidėjo prie bendros kariuomenės gyvenimo kokybės didinimo bei gyvenamosios aplinkos gerinimo [21].

Pabrėžtina, kad pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės gyvavimo dešimtmetį naujos kareivinės buvo statomos lėtai, jos neatitiko realių kariuomenės poreikių. Tik nuo 1929 m. netinkamos naudoti kareivinės pradėtos griauti. Vietoje jų arba naujose kariuomenės dislokacijos vietose imta statyti naujas kareivines. Ypač kareivinių statybos mastai išaugo XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje [103; 111]. Per tą laikotarpį buvo pastatyta apie 20 naujų kareivinių. Baigus statyti naujas kareivines ir kariams jose įsikūrus, kareivinės būdavo oficialiai pašventinamos. Tai turėjo ne tik simbolinę reikšmę, bet ir skatino karių bendruomeniškumą bei priklausymo pojūtį [31]. Naujos kareivinės turėjo centrinį šildymą, vandentiekį, kanalizaciją, ventiliaciją, dušus, moderniai įrengtas virtuves ir kitų patogumų [56]. Kareivinėse buvo įvesta elektra, mediniai narai pakeisti geležinėmis lovomis, valgyklos įkurtos atskirose patalpose. Vis dėlto dalis kareivinių buvo eksploatuojamos netinkamai. Kariams skiriamas apgyvendinimo plotas dažnai neatitiko tuomečių higienos normų, žiemą nebuvo užtikrinama tinkama oro temperatūra, o patalpų vėdinimas buvo nepakankamas. Dėl tokių sąlygų tvyrojo drėgmė, o tai neigiamai veikė karių sveikatą ir bendrą gyvenimo kareivinėse kokybę [35; 37]. Palyginti gerai organizuotą kariuomenės pastatų atnaujinimo ir naujų kareivinių statybos procesą nutraukė 1940 m. prasidėjusi sovietų okupacija. Okupacijos sąlygomis kariuomenės infrastruktūros plėtra sustojo, o pradėti projektai liko neužbaigti.

1.3. Nestatutinių santykių prevencija kariuomenėje

Kariai tarnybos metu susidurdavo su nestatutiniais santykiais: viršininkų smurtu prieš pavaldinius, neretai remiantis nekvestionuojamais galios ir pavaldumo santykiais, taip pat karių muštinėmis, patyčiomis, įžeidinėjamais, naujokų ignoravimu, kitu psichologiniu ir fiziniu spaudimu. Istoriografijoje minima trintis tarp karių grupių – nurodomi konfliktai tarp skirtingų kariuomenės vienetų ir skirtingų socialinės kilmės bei išsilavinimo karių [37]. Identifikuoti ir konfliktai tarp savanorių ir mobilizuotųjų karių.

Kariuomenės kūrimo pradžioje jos branduolį sudarė rusų kariuomenėje tarnavę karininkai, puskarininkiai ir kareiviai [38]. Karių tarpusavio santykiams įtakos turėjo ankstesnė jų patirtis rusų kariuomenėje, kuri vertintina nevienareikšmiškai. Ji turėjo įtakos karių tarpusavio santykių formavimuisi bei jų suvokimui, ypač atsižvelgiant į tuo metu egzistavusius karinius papročius ir tradicijas. Dėl teisinės bazės – konkrečių pareiginių nuostatų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių karininkų ir puskarininkų teises, pareigas bei atsakomybę, – stokos šie neretai viršydavo savo įgaliojimus. Tokia situacija silpnino tarnybinės subordinacijos principus ir galėjo lemti nestabilią vidaus tvarką kariniuose vienetuose.

Priėmus pagrindinius karinės teisės aktus, reglamentuojančius tarnybos tvarką, instituciniu lygiu buvo sudarytos prielaidos užkirsti kelią nestatutiniams santykiams. Teisinio reglamentavimo įtvirtinimas *de jure* turėjo lemti tarnybinių santykių skaidrėjimą ir stiprinti drausmės mechanizmus, o įtvirtinimas *de facto* situaciją kariuomenėje turėjo keisti teigiama linkme. 1919 m. priimtam Laikinajam drausmės statutui, nors šis ir žymėjo pirmąjį bandymą reglamentuoti tarnybines drausmės Lietuvos kariuomenėje, buvo būdingas siauras reglamentavimo apimtys mastas, jis negalėjo adekvačiai atliepti besiformuojančios kariuomenės organizacinių ir drausminių poreikių. Jo turinys buvo fragmentiškas, o praktinis taikymas – ribotas, todėl efektyvus drausmės ir tvarkos kariuomenėje palaikymas reikalavo detalesnių ir sistemingesnių teisinių nuostatų.

1920 m. buvo išleistas naujas iš devynių skyrių sudarytas Drausmės statutas, kuris numatė daugiau teisinių nuostatų, kurių laikantis sustiprinta tvarka ir drausmė kariuomenėje [26; 103]. Tačiau dėl formalių kliūčių Drausmės statutas neturėjo realios teisinės galios, ir iki 1935 m. buvo taikomas rusų drausmės statutas – Karo įstatų rinkinio XXIII knyga [15; 60; 92]. 1935 m. spalio 16 d. įsigaliojus naujos redakcijos Drausmės statutui, Karo įstatų rinkinio XXIII knygos 1–115 straipsniai buvo panaikinti [49]. Pabrėžtina, kad Drausmės statutas, palyginti su tuo metu galiojusiais Rusijos karinės teisės dokumentais, drausminę nuobaudą traktavo ne vien kaip baudžiamąją sankciją, bet ir kaip auklėjamąją priemonę. Toks

požiūris atspindėjo siekį formuoti ne tik paklusnų, bet ir sąmoningą karių elgesį, grindžiamą tarnybinės atsakomybės bei moralinių nuostatų stiprinimu [61]. Didesnio pavojingumo ir žalingumo pažeidimai buvo reglamentuojami baudžiamosios teisės normomis, kurios užtikrino griežtesnę teisinę atsakomybę kariuomenėje.

Vis dėlto tiek laikinai perimti Rusijos imperijos teisės aktai, tiek Lietuvos nacionaliniai teisės šaltiniai, nors ir siekė užtikrinti tarnybinę drausmę, nestatutinių santykių problemos kariuomenėje iš esmės neišsprendė. Statutinė drausmės samprata, grindžiama vien įstatymais, subordinacija ir besąlyginiu paklusnumu, iš esmės skyrėsi nuo Lietuvos kariuomenės tradicinės drausmės sampratos, kuri didesnę dėmesį teikė abipusei pagarbai, pasitikėjimui bei moraliniam autoritetui. Istorikas G. Jakštys nurodo: „*Kasdieninio kario gyvenimo kariniame dalinyje ar už jo ribų neįmanoma visiškai reglamentuoti teisiniais ar norminiais dokumentais*“ [35]. Nestatutinių santykių egzistavimą Lietuvos kariuomenėje nuosekliai fiksavo įvairūs amžininkų liudijimai, karinė periodinė spauda ir teismų praktika. Šie šaltiniai atskleidžia, kad problema, nepaisant teisinių ir organizacinių priemonių, skirtų jai kontroliuoti, buvo struktūrinio pobūdžio ir turėjo ilgalaikį sisteminių pobūdį.

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu, kai kariuomenė buvo formuojama savanoriškumo principu, nestatutinių santykių apraiškų tarp karių pasitaikydavo rečiau. Iki 1919 m. sausio 15 d. į kariuomenę užsiregistravo apie 3 000 savanorių [103]. Iki mobilizacijos pradžios Lietuvos kariuomenė išliko gana nedidelė, ją sudarė daugiausia savanoriai. Tarpukario istoriografijoje ir to meto šaltiniuose nuosekliai plėtojamas naratyvas, kad savanoriškos tarnybos principas skatino karių tarpusavio vienybę, organizacinę konsolidaciją, abipusį pasitikėjimą ir pasiaukojimą valstybei [98]. Aktyvių karinių veiksmų fone nebuvo laiko ne tik karių mokymui, bet ir nestatutinių santykių plėtrai. Ši situacija suprantama atsižvelgiant į jaunai valstybei kilusią egzistencinę grėsmę, kuri skatino karinius teikti pirmenybę kolektyvinei misijai, o ne asmeniniams interesams ir kasdienėms problemoms. Vis dėlto kariniuose vienetuose buvo fiksuojami atskiri smurto atvejai. Amžininkų atsiminimo-

se atskleidžiamos individualios patirtys, kurios padeda analizuoti nestandartines ir unikalias situacijas kariuomenės gyvenime. Štai savanoris S. Rapšys, aprašydamas 1919 m. įvykius, prisiminė: „*Kuopos vadas mums įsakė pasidaryti narus. Medžiagos nebuvo. Teko ieškoti visais patvoriais, iki mes susilipdėme šiokių tokių narus. Toks darbas iššaukė nemalonų įvykį. Mūsų 1 būrio kariai buvo savininkų pastebėti traukiant lentas iš tvorų ir apskūsti štabui. Čia pasitaiko kaip tik 3 kuopos vadas kpt. Vidugiris (Juožas – aut. past.), kuris lydymas vienos žydelkos atvyko į mūsų būrio 1 skyrių ir, radęs kareivius bedirbančius minėtus narus, nieko nesakydamas kirto vienam kareiviui nendrine per veidą. Smūgis buvo toks smarkus, kad tas sukniubo. Pakilus nuskriaustajam su dideliu mėlynu randu veide kareiviuose kilo pasipiktinimas tokiu karininko elgesiu“ [90]. Gavęs karių skundų, pulko vadas griežtai juos pabarė, pabrėždamas, kad moko-moji kuopa savo elgesiu ir drausme turi būti pavyzdys kitiems vienetams. Kitas savanoris prisiminė, kad, tarnaujant Lenkijos fronte, iš jo būrio pabėgęs karys buvo rastas ir grąžintas atgal, į vienetą. Savanoriai dezertyrui surengė savo „teismą“ ir nuplakė jį rykštėmis. Vėliau, sužinojus vadams, tokie neformalūs baudžiamieji veiksmai buvo uždrausti [102, l. 6]. Šie įvykiai atskleidžia sudėtingą ir nevienareikšmį kariuomenės atstovų požiūrį į nestatutinius santykius bei savivaliavimo praktiką kariniuose vienetuose.*

Karių drausmė itin suprastėjo, kai buvo pradėtas priverstinis naujokų šaukimas. Nors ir gana rezervuoti, Nepriklausomybės karo dalyvių savanorių atsiminimuose atskleidžiama tam tikra įtampa, kilusi tarp savanorių ir mobilizuotųjų karių, neretai peraugdavusi į nestatutinius santykius. Savanoris P. Pupekis prisiminė: „*Priedavo išdavinėjimas drabužių, mobilizuoti pirma pasiimdavo, o man nepalikdavo. Dažniausiai būdavau pažemintas ir išjuoktas nuo karių ir žmonių*“ [88]. Savanoris P. Danielius nustatė pagrindines įtamos tarp savanorių ir mobilizuotųjų karių priežastis. Jis teigė: „*Tarp pašauktųjų kareivių mes, savanoriai, negalėjome pasakyti, kad esame stoję savanoriais į kariuomenę. Jeigu sužinojo pašauktieji kariškiai, kad savanoris, tai kareivinėse ar kur bebūtų, negalėjai gauti vietos, juokdavosi, visaip koliodavo (bardavo, priekaištaudavo, rėkdavo,*

plūsdavosi – *aut. past.*), sakydami, jeigu ne jūs, tai manęs ir būtų niekas nešaukęs į kariuomenę, būčiau namie tebesąs, per jus, velnius savanorius, mes turime vargti šiandieną“ [23]. Vis dėlto ir savanoriai neretai atsakydavo į mobilizuotųjų karių kritiką pašaipomis. Tokia įtampa ir tarpusavio trintis buvo laikinas reiškinys, 1919 m. greitai praradęs aktualumą [37].

Karinėje spaudoje galima rasti bandymų nuodugniau atskleisti nestatutinių santykių kariuomenėje problemą. Straipsnių autoriai, regis, buvo ne tik publicistai, bet ir patys nestatutinių santykių patirtį išgyvenę liudininkai, pristatantys ją iš asmeninės perspektyvos. Pavyzdžiui, vyr. lt. K. Rudaitis rašė: „Mūsų kariuomenėje santykiai vienos ginklo rūšies su kita yra šiek tiek nenormalūs. <...> Daugiausia patys kareiviai, nesuprasdami, kad visi tarnauja vienam tikslui, vieni prieš kitus pradeda savo ginklo rūšį aukštinti, o kitą peikti“ [94]. J. Balis išsamiau analizavo nestatutinių santykių kariuomenėje apraiškas pabrėždamas: „Netenka kalbėti apie tai, kad raitelis, artileristas iš aukšto žiūri į pėstininką, bet ir daugelis žemesnių viršininkų: viršilos, puskarininkiai, kurie yra tiesioginiais kareivių auklėtojais, panašiai elgiasi ir su savo pavaldiniais eiliniiais kareiviais. Kalbamas nedraugiškumas pasireiškia ypač tuomet, kai dalysna atvyksta naujokai. Senieji kareiviai iš jų mėgsta pasityčioti: bereikalingai siuntinėja, pravardžiuoja“ [8]. Panašūs neigiami naujokų patirčių vaizdiniai, susiję su tarnyba Lietuvos kariuomenėje, pristatomi ir kitų autorių straipsniuose [10; 46]. Karinėje spaudoje gausiai publikuojami straipsniai apie nestatutinius santykius atspindi ne tik nuolatinę ir išliekamą tarpasmeninių santykių problemų kariuomenėje egzistavimą, bet ir kariuomenės institucijų sąmoningą požiūrį į šią problemą. Tai rodo, kad kariuomenė nesiekė šių klausimų nuslėpti ar ignoruoti. Priešingai, kariuomenė pripažino nestatutinių santykių reiškinio svarbą ir poreikį spręsti šią problemą tiek vidine, tiek viešąja komunikacija.

Archyvinėse bylose pateikta informacija leidžia suformuoti aiškesnį nestatutinių santykių kariuomenėje vaizdą. Siekiant atskleisti smurtinių reiškinų Lietuvos kariuomenėje pobūdį, pateikiami keli reprezentatyvūs skirtingų metų pavyzdžiai, kurie pabrėžia šio reiš-

kinio permanentiškumą ir leidžia analizuoti nestatutinių santykių susidarymo ir plėtros aplinkybes. Pavyzdžiui, 1922 m. Vyriausybei buvo pateikta informacija apie Drausmės batalione pasitaikiusius atvejus, kai karininkai ir liktiniai kariams taikė kankinimo praktikas. Pranešime nurodyta, kad kareiviai, pažeidę drausmę, buvo: „<...> *plakami nagaikomis* (trumpu kotu pintas įnagis mušti, bizūnas, rimbas – *aut. past.*), *diržais, kumščiais, sodinami urvuosna (kletkosna)*... <...> *varomi vaikščioti pritūpus žąsies žingsniais su iškeltomis rankomis ir įsikandus katiliuką į dantis, kabinami su užrištomis užpakaly rankomis ant kablo kyboti ir tam panašiomis įstatymais neleistomis bausmėmis*“ [40]. Nestatutiniai smurtiniai santykiai ir įtampa Drausmės batalione lėmė dažnus karių dezertyravimo atvejus [3]. Įvertinęs padarytus pažeidimus, Kariuomenės teismas Drausmės bataliono vadui skyrė keturių mėnesių laisvės atėmimo bausmę su papildomomis sankcijomis – atleidimu iš tarnybos ir pensijos netekimu [77]. Būtina nurodyti, kad Drausmės batalionas, vadovaujant tam pačiam bataliono vadui, figūravo ir kitoje Kariuomenės teismo byloje. 1922 m. buvo pradėta baudžiamoji byla prieš Drausmės bataliono karininką ir viršilą, kaltintus smurtavus prieš pavaldinius. Teismo procese karininkas ir viršila buvo kaltinami tuo, kad, vykdydami karių kvotas, naudojo fizinį smurtą – sistemingai mušė pavaldinius storu guminiu rimbū ir prievarta vertė juos prisipažinti kaltę [41]. Karininkas, nurodęs viršilai taikyti fizinį poveikį kvočiamiesiems kariams, buvo nubaustas trijų savaičių areštu, o viršila, veikiantis pagal karininko nurodymus, teismo buvo išteisintas [78]. Galima daryti prielaidą, kad Drausmės bataliono vadui, karininkui ir liktiniam puskarininkui skirtos palyginti lengvos bausmės atspindėjo valstybės ir kariuomenės požiūrį į karių perauklėjimą – pastarieji už įvairius nusižengimus buvo siunčiami į Drausmės batalioną.

Smurtas kariuomenėje paveikdavo ne tik mobilizuotus karius, bet ir karininkus bei liktinius. 1935 m. Antrajame pėstininkų pulke nesutarimai tarp kario ir jo viršininko peraugo į smurto proveržį. Kariuomenės teismo nagrinėtoje byloje nustatyta situacija, kai jaunas, neseniai tarnybą pradėjęs kareivis smurtiniu veiksmu

reagavo į skyrininko išsakytą pastabą. Kareivis buvo papeiktas dėl praleistos dainavimo pamokos ir netinkamo elgesio rikiuotėje, tačiau vietoje paklusnumo ar bandymo taisyti jis smogė skyrininkui kumščiu į veidą [43]. Šis incidentas atskleidžia ne tik asmenines konfliktų tarp žemesnio rango karių ir jų vadų priežastis, bet ir platesnį kariuomenės vidinių santykių kontekstą, kai įtampa ir ne-statutiniai santykiai kartais virsdavo smurtu. Be to, šis atvejis parodo kariuomenės drausmės problemą ir sunkumus, susijusius su naujų karių adaptacija ir jų socializacija. Toks smurtinis elgesys buvo vertinamas ne tik kaip drausmės pažeidimas, bet ir kaip rimtas pavojus vadų autoritetui, todėl atitinkamos institucijos stengėsi griežtai reaguoti į tokias situacijas, siekdamos išlaikyti kariuomenės discipliną. Kariuomenės teismas, įvertinęs jauno kareivio ankstesnę teistumą ir pasikartojančius drausmės pažeidimus, paskelbė griežtą nuosprendį – skyrė jam aštuonerių metų įkalinimą sunkių darbų kalėjime su papildomomis teisinėmis pasekmėmis [51]. Šis nuosprendis atspindi kariuomenės institucijų principingą požiūrį į smurtinį elgesį ir siekį užtikrinti griežtą drausmės laikymąsi, ypač atsižvelgiant į pakartotinių pažeidimų pobūdį.

Karių išnaudojimo asmeniniais tikslais pavyzdžiu gali būti laikoma Husarų pulko Ūkio eskadrono vado byla. Šis atvejis atskleidžia galimus karininkų piktnaudžiavimo atvejus, kai jie naudojosi tarnybinėmis pareigomis, pažeisdami tarnybos etikos ir teisėtumo principus. 1932 m. jaunesnysis karininkas Kariuomenės teismo buvo teisiamas už tai, kad 1927–1928 m. be viršininko leidimo naudojo savo reikalams (namo statyboms ir kitiems darbams) eskadrono kareivius [42]. Kariuomenės teismas karininkui buvo švelnus – už nusikalstamą veiką jį nubaudė vienu metų laisvės atėmimo bausme [50]. Panašių piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi atvejų, kai karininkai asmeniniams poreikiams išnaudodavo pavaldžius kareivius, buvo užfiksuota ne vienas [85]. Šie incidentai atskleidžia sisteminę problemą kariuomenės hierarchijoje ir autoritarinio vadovavimo praktikoje. Tokie piktnaudžiavimo atvejai dažnai buvo susiję su silpna kontrolės ir atsakomybės sistema.

1.4. Švietimo ir kultūrinės veiklos svarba formuojant karių vertybes

Lietuvos kariuomenėje nuo pat jos kūrimo pradžios susidurta su analfabetizmo (neraštingumo) problema [7; 37]. Nemaža dalis jaunuolių, atliekančių karo tarnybą, dėl įvairių istorinių ir socialinių priežasčių neturėjo galimybių įgyti išsilavinimą, todėl kariuomenėje buvo gausu beraščių. Ši problema buvo tiesioginė ilgalaikės rusinimo politikos, apribojusios lietuvių kalbos ir kultūros plėtrą, pasekmė. Iki 1904 m. galiojęs lietuviškos spaudos draudimas stipriai ribojo lietuviškos spaudos ir švietimo plėtrą, o rusų kalbos dominavimas mokyklose bei viešajame gyvenime buvo pagrindinė kultūrinės asimiliacijos priemonė. Nuo 1905 m., siekiant atkurti ir išsaugoti lietuvišką identitetą, pradėtos steigti privačios lietuviškos ir lenkiškos pradinės mokyklos. Šios mokyklos prisidėjo prie raštingumo lygio kilimo. XX a. pradžioje Lietuvos visuomenės raštingumo rodikliai ėmė gerėti [97]. Karininkas J. Asevičius-Acukas prisiminė, kad XIX a. pabaigoje lietuviškų mokyklų nebuvo, o eiti į rusišką jis negalėjęs, nes nemokėjęs rusų kalbos. Tačiau 1892 m., paragintas kaimyno, pradėjęs lankyti rusų mokyklą ir per trejus metus išmokęs rašyti ir skaityti rusiškai [1]. 1915 m., Rusijos imperijos administracijai ir kariams traukiantis iš Lietuvos, kraštą okupavo Vokietijos kariuomenė. 1916 m. pavasarį vokiečių administracija pradėjo sistemingą Lietuvos teritorijos germanizacijos politiką, kurios tikslas buvo įtvirtinti vokiečių kultūrinę ir politinę įtaką regione. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir atkūrus Lietuvos valstybę, prasidėjo aktyvūs visuomenės švietimo darbai, orientuoti į tautinės savimonės stiprinimą ir lietuviškos kultūros bei kalbos sklaidą. Po ilgalaikio okupacinių režimų poveikio buvo siekiama atkurti ir plėtoti šalies švietimo sistemą [97]. Istoriografijoje nurodoma, kad 1919 m. pabaigoje Lietuvos pradinės mokyklas lankė apie 45,5 tūkst. mokinių, 1921 m. – jau per 100 tūkst., 1925 m. – 123,8 tūkst., o 1928 m., įvedus privalomąjį pradinį mokymą, – 131,4 tūkst. mokinių. Pradinių mokyklų plėtra davė pastebimų rezultatų – 1938 m. jose jau mokėsi 292,5 tūkst. mokinių

[37]. Atkreiptinas dėmesys, kad į Lietuvos kariuomenę pašauktų naujokų išsilavinimo lygis nebuvo išskirtinis – jis atitiko bendrą šalies visuomenės išsilavinimo lygį.

Kareivių neraštingumo problema buvo sprendžiama nuosekliai ir sistemingai, taikant įvairias priemones. Kariuomenėje siekta ir mažinti karių neraštingumo lygį, ir ugdyti jų tautinę savimonę, ir skatinti bendrą visuomenės išsilavinimą. Šie tikslai buvo laikomi esminiais ne tik siekiant individualaus karių tobulėjimo, bet ir stiprinant valstybės gynybą bei formuojant nacionalinį identitetą. Pavyzdžiui, 1920 m. kovo 1 d. Lietuvos kariuomenės vado įsakymu buvo patvirtinta oficiali karių švietimo programa, apimanti skaitymo, rašymo, aritmetikos, geometrijos, krašto pažinimo ir gamtos mokslų dalykus. Vadovaujantis įsakymu, kariams turėjo būti skiriama ne mažiau kaip viena valanda per dieną formaliojo švietimo veikloms, ypatingą dėmesį skiriant skaitymo ir rašymo įgūdžių ugdymui [59]. Apie tikslų analfabetų skaičių 1919–1920 m. nerasta konkrečių duomenų, todėl ir nežinoma, kaip elgėsi kariuomenės vadovybė, kuriai buvo pavesta ieškoti būdų mažinti beraščių skaičių, ir kiek buvo analfabetų kariuomenėje. Tik 1921 m. kariuomenėje buvo priimtas sprendimas fiksuoti duomenis apie naujokų išsilavinimą. Jie buvo skirstomi į tokias grupes: 1) nemokantieji skaityti ir rašyti (analfabetai); 2) mokantieji tik skaityti; 3) mokantieji skaityti ir rašyti, bet mokyklų nelankiusieji; 4) baigusieji pradžios mokyklą; 5) baigusieji aukštesniąją mokyklą; 6) nemokantieji lietuviškai [106]. Kiek plačiau vertėtų pristatyti duomenis apie analfabetes kariuomenėje.

Analfabetų skaičius Lietuvos kariuomenėje 1922 m. siekė 26,3 proc. karių, 1923 m. – 25,7 proc., 1924 m. – 23,6 proc., 1925 m. – 31 proc., 1926 m. – 29 proc., 1927 m. – 25,1 proc. [104; 105; 106], 1928 m. – 12,98 proc. [118]. Atsižvelgiant į pateiktus statistinius duomenis, galima teigti, kad XX a. 3-iajame dešimtmetyje kariuomenėje buvo nemažai beraščių. Dėl žemo naujokų išprusimo lygio buvo sudėtinga juos mokyti karinių dalykų. Be to, tai kėlė problemų ir atrenkant naujokus į mokomąsias kuopas, kurios rengdavo kariuomenei reikalingus puskarininkius. Kariuomenė iš-

sikėlė tikslą – karo tarnybos metu visus nemokančius skaityti ir rašyti analfabetus išmokyti skaitymo ir rašymo pagrindų [83; 103]. 1928 m. žurnale „Karys“ Lietuvos kariuomenė buvo pristatoma kaip svarbi švietimo ir mokymo institucija, kuri ne tik vykdo gynybos funkciją, bet ir suteikia galimybę kariams įgyti pagrindinius raštingumo įgūdžius, tokius kaip skaitymas ir rašymas [45]. Tų pačių metų karinėje spaudoje rašyta: „*Mūsų kariuomenėje, be bendro lavinimo, plačiai yra išplėstas švietimo darbas, todėl nė vienas atitarnavęs beraščiu namo negrįžta*“ [33].

Reikia pripažinti, kad kariuomenė, nepaisant pastangų, negalėjo visiškai įgyvendinti numatyto tikslo užpildyti visų jaunų karių išsilavinimo spragas, atsiradusias dėl valstybės švietimo sistemos trūkumų ir nepakankamo jos išvystymo [14]. Todėl kariuomenės švietimo iniciatyvos veikė tik ribotai, nes jos neturėjo pakankamų resursų ir galimybių iš esmės kompensuoti nacionalinės švietimo sistemos trūkumų. Tenka konstatuoti, kad, kariuomenei siekiant išmokyti karius skaityti ir rašyti, išryškėjo kvalifikuotų pedagogų trūkumas – tai smarkiai veikė mokymo efektyvumą ir kokybę. Situacija kiek pasikeitė XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Analfabetų skaičius kariuomenėje nuolat mažėjo: 1930 m. jis siekė 8,81 proc. karių, o 1939 m. tesudarė 0,34 proc. [119]. Apie mažėjantį neraštingų karių skaičių rašyta ir kariuomenės periodinėje spaudoje: „*1922 ar 1924 metais buvo sunku rasti kareivį, kuris mokėtų šiek tiek geriau rašyti, tai jau šiandien (1933 m. – aut. past.) beveik kiekvienoje kuopoje galima rasti gana daug baigusių keturias ar šešias klases, abiturientų ar net studentų*“ [87]. Amžininko atsiminimuose rašyta: „*Taikos metu, be specialaus karinio mokslo, kariuomenė atliko didelį jaunų piliečių auklėjamąjį vaidmenį. Iki 1937 m. didelis jaunuolių skaičius patekdavo į kariuomenę analfabetais, o iš jos jie grįždavo išmokę skaityti ir rašyti*“ [71]. Galima nesutikti su atsiminimų autoriaus pateikta informacija, kad iki 1937 m. į kariuomenę patekdavo daug analfabetų. Istoriografijoje, remiantis statistiniais šaltiniais, pabrėžiamas reikšmingas lūžis 1931 m., kai Lietuvos kariuomenėje smarkiai sumažėjo beraščių skaičius, o daugumą pradėjo sudaryti asmenys, baigę pradinio ugdymo mokyklas [37; 59]. Tačiau atsi-

žvelgiant į tai, kad kariuomenėje analfabetų dalis vis dar buvo gana žymi, 1931 m. Vyriausiasis štabas patvirtino Kareivių švietimo programą. Vadovaujantis ja, lietuvių kalbos ir aritmetikos mokymas organizuotas dviem atskiroms karių grupėms: 1) analfabetams ir mokantiems tik skaityti; 2) mokantiems skaityti ir rašyti bei baiguosiemis pradžios mokyklas. Istorijos, krašto pažinimo ir kito turinio pamokoms kariai buvo jungiami į vieną grupę [44]. Toks karių švietimo diferencijavimas rodė kariuomenės norą siekti efektyvesnio karių mokymo ir visiškai išnaikinti analfabetizmą. Pabrėžtina, kad ir dalis mokyklas lankusių naujokų buvo pamiršę mokykloje dėsytytus dalykus, todėl jiems, kaip ir mokyklos nelankusiems naujokams, kariuomenės vienetuose organizuotos papildomos švietimo pamokos [48, l. 8]. G. Jakštys pastebi: „*Nors beraščių ir mažaraščių kiekvienais metais palaipsniui mažėjo, jų mokymas ir lavinimas išliko aktualus per visą tarpukarį*“ [35].

Kariai ne tik buvo mokomi skaityti ir rašyti – paraleliai vyko jų ideologinis-patriotinis ir socialinis-kultūrinis ugdymas. Nepriklausomybės karo metais, siekiant sutelkti karines pajėgas fronto kovoms, nebuvo galimybių skirti laiko specializuotam karių mokymui bei jų kultūrinei veiklai [103]. Daugiau dėmesio karių ugdymui pradėta skirti nuo 1923 metų [21]. Plataus masto edukacinės veiklos kariuomenėje reikšmingai prisidėjo prie karių neraštingumo mažinimo. Neapsiribota tik skaitymo ir rašymo įgūdžių lavinimu – sistemingai formuotas karių vertybinis ir patriotinis požiūris į valstybę. Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus, valstybės ir kariuomenės iniciatyva kariams buvo organizuojamos edukacinės ekskursijos ir kultūros renginiai. Kareivių bibliotekos buvo aprūpintos įvairia literatūra ir periodiniais leidiniais. Be to, kariams sudarytos galimybės aktyviai dalyvauti sporto veiklose, lankyti chorą, kareivių klubus, kultūros renginius – kiną, spektaklius, klausytis radijo transliacijų, dalyvauti kituose šviečiamuosiuose užsiėmimuose [21]. Šios priemonės buvo svarbios ne tik intelektiniam karių ugdymui, bet ir jų moralei bei bendruomeniškumui stiprinti. Siekiant nuosekliai įgyvendinti švietimo tikslus ir formuoti pilietišką kario sąmonę, kultūrinės ir propagandinės priemonės buvo

taikomos ne tik oficialios karių švietimo veiklos metu, bet ir karių laisvalaikiu [44, l. 910 a. p.].

Svarbų vaidmenį keičiant gyventojų nuostatas dėl tarnybos kariuomenėje atliko Lietuvos kariuomenės Štabo Švietimo ir spaudos skyrius. Jis inicijavo ir koordinavo nuolatinę šviečiamąją veiklą karinėje spaudoje. Taip siekta formuoti pozityvų požiūrį į tarnybą Lietuvos kariuomenėje ir stiprinti karių moralinį bei patriotinį nusiteikimą. Švietimo ir spaudos skyriaus išleistame informaciniame leidinyje, skirtame naujokams, rašyta: *„Švietimo ir auklėjimo reikalams yra skaityklos, bibliotekos, radijas, kinas ir vaidinimų salė. Bibliotekoje visada galima pasirinkti knygų, kokių tik norima, o skaitykloje – pasiskaityti įvairių laikraščių. Tačiau pasirenkant knygas, reikia atsiminti, kad geras karys pirmiausia stengiasi pažinti savo tautos ir jos kariuomenės praeitį, nepriklausomybės karus ir šių dienų mūsų gyvenimo uždavinius“* [39]. Naujokams skirta žinutė atspindėjo kariuomenės dėmesį būsimų karių švietimui ir socialiniam bei kultūriniam ugdymui. Karių pilietinio ugdymo procese pabrėžta bibliotekų, kaip svarbių švietimo įstaigų, reikšmė. Informaciniuose leidiniuose naujokams rekomenduota teikti prioritetą toms knygoms ir laikraščiams, kurie skatintų ir stiprintų jų pilietinę bei tautinę tapatybę. Vis dėlto šios kariuomenės gairės ne visuomet buvo iki galo įgyvendintos ir tinkamai karių įvertintos. Štai Antrojo pėstininkų pulko bibliotekos duomenimis, 1938 m. labiausiai karių skaityti trys grožinės literatūros kūriniai: Mailos Talios knyga „Dvi meilės“ (skaityta 70 kartų), Kazio Plačenio romanas „Pulkim ant kelių“ (skaityta 69 kartus) ir Edgardo Barouzo romanas „Užmirštoji sala“ (skaityta 61 kartą) [121]. Karių dėmesys romano žanrui, palyginti su filosofine, religine, istorine, geografine, biologine, meno, sporto ar taikomųjų mokslų literatūra, yra natūralus ir nestebina. Laisvalaikio metu kariai kaip E. Barouzo nuotykių romane „Užmirštoji sala“ norėjo nors akimirkai pabėgti nuo civilizuoto pasaulio į izoliuotą salą, kurioje tarsi išaldytas praeties gyvenimas ir žmonijos pradžia [11]. Vis dėlto tenka pripažinti, kad pradėta kurti Lietuvos kariuomenė neturėjo nė vienos knygos. Pirmoji knyga buvo išspausdinta Vilniuje 1918 m. pabaigoje, o jau 1928 m. dėl intensy-

vaus spaudos darbo kariuomenė turėjo daugiau nei 200 knygų, žurnalą „Karys“, karo mokslo žurnalą „Mūsų žinynas“, karo istorijos žurnalą „Karo archyvas“, karininkų laikraštį „Kardas“ [68]. Po dešimtmečio į lietuviškų knygų katalogą buvo įtraukti 7 033 leidiniai [55]. Kariuomenės vienetuose buvo įsteigtos bibliotekos: 1926 m. jų buvo 29, 1927 m. – 32, 1928 m. – 38, 1929 m. – 36, 1930 m. – 32, 1931 m. – 32, 1932 m. – 33, 1933 m. – 35, 1934 m. – 34, 1935 m. – 41, 1936 m. – 47. Bibliotekos išreiškė poreikį užsisakyti grožinės literatūros, kurią kariai labai skaitė. Taip pat kai kurioms bibliotekoms trūko istorijos ir geografijos leidinių. Be to, buvo išreikštas pageidavimas įsigyti knygų, susijusių su žemės ūkiu, technika ir amatais. Taikomųjų mokslų leidiniai karius ne itin domino [47].

Be knygų skaitymo, kariams organizuota plati socialinė ir kultūrinė veikla. Archyviniai duomenys liudija, kad Lietuvos kariuomenė 1934 m. buvo suplanavusi skirti pinigų 28 teatro vaidinimams: 6 spektakliams Kauno įguloje, 10 – provincijoje ir 12 spektaklių poligone, taip pat numatyta padengti 52 laidų „Kariuomenės radijo pusvalandis“ išlaidas. Papildomai pinigų skirta vadovėliams, laikraščiams ir mokymo priemonėms pirkti, taip pat kareivių bibliotekų ir klubų veiklai finansuoti [48, l. 8–10].

Nuo 1929 m. per radiją transliuojamus „Kariuomenės radijo pusvalandžius“ organizavo ir kuravo Švietimo ir spaudos skyrius. Šių transliacijų pagrindinis tikslas buvo ugdyti karių sąmoningumą, skatinti jų teigiamą požiūrį į karo tarnybą, stiprinti supratimą apie krašto gynybos svarbą, raginti kruopščiau vykdyti tarnybos pareigas ir gerinti karių nuotaiką. Laidai „Kariuomenės radijo pusvalandis“ kultūrinės programos rengė specialiai sudarytos kuopelės, jose dalyvavo choro dainininkai, muzikantai ir aktoriai [54]. Radiofono laidų turinys apėmė kariuomenės naujienas, karininkų kalbas ir pranešimus, istorines temas, Šaulių sąjungos, skautų ir jaunlietuvių veiklos pristatymą, patriotines dainas ir maršus. Dainos buvo svarbi karių gyvenimo dalis – jos padėdavo palaikyti kovos dvasią, vienybę ir motyvaciją tiek kasdienėje tarnyboje, tiek žygiuose ar laisvalaikiu. Savanoris S. Rapšys prisiminė: *„Kelioms dienoms pralinkus, padarę keletą repeticijų, mes jau traukėme dainas, žygiuo-*

dami atgimusiais tėvynės laukais. Mūsų pirmomis dainomis Kruopių kaimo (Šiaulių apskr., Akmenės r. – aut. past.) apylinkių gyventojai buvo sužavėti“ [90, l. 16]. Kariuomenės vienetai turėjo savo bažnytinius ir nebažnytinius chorus, į kurių veiklą aktyviai įsitraukdavo kariai. Chorai giedodavo per karių pamaldas, dalyvaudavo radijo programose, koncertuodavo kitose kariuomenės dalyse. Buvo garbė priklausyti chorui, kariai tuo didžiuodavosi, dainuodami chore jie praskaidrindavo kasdienybę ir šiek tiek atitoldavo nuo karinių reikalų [103]. Kariams taip pat buvo organizuojami specialūs kino seansai – rodyti kultūriniai, kariniai ar meniniai filmai. V. Kubertavičius prisiminė: „*Pirmas kino seansas, matytas kariuomenėje, taip ir paliko atmintyje, tai latvių filmas „Žvejo sūnus“, kuris kareiviams labai patiko“* [65].

Išskirtinis vaidmuo karių kultūrinio ugdymo procese teko Vytauto Didžiojo karo muziejui. Muziejuje buvo įvairių eksponatų: Lietuvos kariuomenės ir iš priešų perimtų ginklų: patrankų, šautuvų, minosvaidžių, sviedinių, įvairių kariuomenės vienetų uniformų, ant sienų iškabinta daugybė nuotraukų ir paveikslų, kariuomenės vadų, krašto apsaugos ministrų, pirmųjų žuvusių kareivių ir karininkų atvaizdų, kariško gyvenimo ir kautynių vaizdų, įvairių įsakymų ir raštų kopijų [114]. Muziejus turėjo stiprinti visuomenės tautinę ir politinę sąmonę, propaguoti politinius idealus ir skatinti tautinį pasididžiavimą [79]. 1938 m. muziejuje įrengta Žuvusiųjų už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę krupta. Joje balto marmuro lentoje aukso raidėmis surašytos žuvusiųjų Nepriklausomybės kare pavardės [6]. Didelė karių švietimo ir auklėjimo paskata buvo ekskursijos į svarbesnes istorines, kultūrinės ir pramogines vietas bei kitų karinių vienetų lankymas. Tokių ekskursijų organizavimu turėjo rūpintis kariuomenės vienetų vadai [53].

Kariuomenėje kariams buvo sistemingai diegiami nauji įgūdžiai, pavyzdžiui, sporto, kurio dauguma karių civiliniame gyvenime neturėjo galimybės praktikuoti. Sportas kariuomenėje užėmė svarbią vietą – jis buvo neatsiejama fizinio rengimo, drausmės ugdymo ir patriotinio auklėjimo dalis. Fizinės veiklos metu ne tik stiprėjo kūnas, bet ir formavosi valios tvirtumas, kolektyvinis vie-

ningumas bei patriotinis sąmoningumas. Propaguotos tiek individualios, tiek komandinės sporto šakos, tokios kaip futbolas, krepšinis, ledo ritulys ir beisbolas. Be to, kariuomenė aktyviai organizavo ir skatino sportinę veiklą, tapdama ne tik jos propaguotoja, bet ir koordinatore [35].

1.5. Profesinės kvalifikacijos įgijimo galimybės kariuomenėje

Karo metu kariuomenės veikla tiesiogiai buvo siejama su valstybės gynyba ir nacionalinio saugumo užtikrinimu. Taikos laikotarpiu kariuomenėje prioritetu tapo karių karinis ir profesinis rengimas. Lietuvos kariuomenėje vykdytas ne tik karinis rengimas, bet ir kompleksinis edukacinis procesas, apimantis profesinės kvalifikacijos suteikimą bei specialybės įgijimą. Tarnybos metu įgytas profesines kompetencijas tarnybą baigę kariai lengvai pritaikė civiliniame gyvenime.

Kova su karių neraštingumu ir jų profesinis rengimas išryškino esmines problemas. Visų pirma į kariuomenę buvo šaukiama daug neraštingų naujokų, todėl kariuomenė privalėjo imtis neįprastų priemonių, tokių kaip karių mokymas skaityti ir rašyti. Didelis naujokų neraštingumas apsunkino karinį rengimą, buvo sudėtinga atrinkti ir tinkamos kvalifikacijos personalą mokomosioms komandoms, rengusioms būsimojus puskarininkius. Be to, kariuomenei trūko specialistų, todėl naujokai į kariuomenės vienetus buvo skirstomi atsižvelgiant į jų išsilavinimą, turimą specialybę bei profesinę patirtį. Tokie iššūkiai reikalavo nuoseklių švietimo ir karinio rengimo strategijų, siekiant užtikrinti kariuomenės operatyvumą ir efektyvumą. Pavyzdžiui, 1925 m. į aviaciją norėta imti tik raštingus motoristus, šaltkalvius, kalvius, stalius, vairuotojus, skardininkus, tekintojus ir fotografus. Geležinkelių batalionas pageidavo tik raštingų naujokų, kurie būtų dirbę geležinkelio ar telefono įstaigoje, turėtų kalvio, šaltkalvio, metalo apdirbėjo, liejiko, tekintojo, mūrिनinko ar skardininko darbo patirties [76]. Tačiau kariuomenės siekiai ne visuomet atitiko jai būtinos ir naujokų turimos profesinės kompetencijos derinį. Šaukimo praktika parodė, kad kariuomenei

reikalingų specialybių ir profesijų žmonių buvo labai mažai. Dauguma karių, kaip ir jų šeimų nariai, daugiausia užsiimdavo žemės ūkiu, todėl kariuomenėje vyravo žemės ūkio sektoriaus socialinis sluoksnius. Siekdama spręsti šią problemą, kariuomenė, be švietimo ir socialinio-kultūrinio ugdymo iniciatyvų, pradėjo vykdyti karių profesinį mokymą. Šis mokymas buvo suprantamas kaip tam tikros civilinės profesijos įgijimas, nepriklausantis nuo bazinio karinio rengimo. Kariuomenėje kariai, įgydami profesinę kvalifikaciją ir specialybę, gaudavo naujų žinių, praktinių įgūdžių bei gebėjimų, būtinų tiek tarnybos metu, tiek vėlesniame civiliniame gyvenime. Taip karių rengimas tapo kompleksiniu procesu, jungiančiu ir karinį rengimą, ir profesinį tobulinimą [58]. Būtina pabrėžti, kad karo tarnyba negalėjo būti prilyginama įprastiniam darbui, nes karo prievolė nėra tiesiogiai susijusi su teise įsidarbinti pagal įgytą karinę profesiją [62]. Vis dėlto, nepaisant šios aplinkybės, profesinis mokymas kariams suteikė ne tik praktinių įgūdžių, bet ir motyvaciją bei galimybę, baigus tarnybą, įgytą kvalifikaciją panaudoti civiliniame gyvenime. Taigi, kariuomenėje įgyta specialybė ar profesija tapo svarbiu veiksniu, leidžiančiu buvusiems kariams efektyviau konkuruoti darbo rinkoje ir integruotis į civilinę darbo aplinką.

Kariuomenėje buvo rengiami vairuotojai, ugniagesiai, kalviai, staliai, batsiuviai, telefonistai, radistai, fotografai, muzikantai, geležinkelio mašinistai, kelininkai, virėjai ir daug kitų specialistų. Baigę kursus, kariai gaudavo atitinkamus pažymėjimus [37]. Kariuomenėje baigę arklių kaustymo kursus, jaunuoliai galėjo verstis šiuo amatu civiliniame gyvenime. Lietuvos kariuomenės vienetais reikalingus ryšio specialistus rengė Elektrotechnikos batalionas. Autokuopoje baigę karinio šoferio kursus, po tarnybos jaunuoliai lengvai įsidarbinau vairuotojais. Antai 1919 m. pabaigoje Autokuopa turėjo 14 lengvųjų automobilių, 13 krovininių automobilių, 4 sanitarinius ir 1 šarvuotąjį automobilį. Didėjant automobilių skaičiui, ėmė trūkti vairuotojų, todėl vienam vairuotojui tekdavo keli automobiliai [12]. Autokuopoje rengti 2–3 savaičių trukmės virėjų kursai. Prižiūrėti laisvai samdomo profesionalaus virėjo, valgi mokėsi gaminti iš įvairių kariuomenės vienetų atsiųsti karei-

viai [84]. Paklausūs buvo sanitarijos ir veterinarijos puskarininkiai. Sanitarijos puskarininkiai mokėsi Dr. Jono Basanavičiaus karo ligoninėje, o veterinarijos – Veterinarijos tarnybos Puskarininkių mokykloje. Kariuomenei rekomendavus ir jai tarpininkaujant, baigę tarnybą kariai galėjo įsidarbinti valstybės tarnyboje ar institucijoje: pasienio tarnyboje, policijoje, girininkijoje ar savivaldų institucijoje [100].

Kariuomenės patrauklumą dėl galimybės įgyti profesinę kvalifikaciją patvirtina amžininkų liudijimai ir archyvuose šaltiniuose išlikę duomenys. B. Michelevičius prisiminimuose rašė: „*Mūsų kariuomenė paruošdavo didelį skaičių gerų specialistų: telefonistų, radistų, šoferių, geležinkelio mašinistų, stalių, kelių meistrų, šaltkalvių, sprogdintojų, automechanikų ir pan. Visi tie kariuomenės paruošti specialistai, baigę karinę tarnybą, gaudavo pasiūlas tarnauti ir dirbti atitinkamose žinybose ir įmonėse*“ [71]. 1924 m. Klaipėdos krašto gubernatorius konstatavo: „*Tarpe klaipėdiečių lietuvių mes beveik neturime specialistų: šoferių, mašinistų, elektros ir mechanikos monterių ir t. t. Labiausiai reikalingus gyvenime smulkius specialistus Kaune stato specialės kariuomenės dalys. Taip kareiviai iš Autobataliono, atitarnavę paskirtą terminą, vėliau stoja šoferiais į valstybines visuomenės ar privačias įstaigas arba dirba fabrikuose jau kvalifikuotą darbą*“ [64]. Ypač paklausį civiliniame gyvenime buvo ugniagesio profesija. Jau 1926 m. visuomenėje pradėta diskutuoti apie poreikį kariuomenėje turėti ugniagesių komandas, kurios saugotų nuo gaisro kareivines ir, reikalui esant, teiktų pagalbą vietos ugniagesiams [91]. Tačiau tik nuo 1928 m. visose kariuomenės vienetuose pradėtos steigti neetatinės karo ugniagesių komandos. Pagrindinis jų steigimo tikslas: 1) apsaugoti nuo gaisro „*trobiesius ir kitus įtvarus kariuomenės stovyklose*“; 2) suteikti pagalbos civilinei vietinei ugniagesių komandai kilus didesniam gaisrui. Ugniagesių komandą, be jaunesniojo karininko, viršilos, keturių puskarininkių ir vieno sanitarijos puskarininkio, sudarė 30–40 eilinių karių [52]. Kariuomenė, išleisdama į atsargą ugniagesių komandose tarnavusius karius, siekė, kad jie išliktų į provincijos miestų ir miestelių savanorių arba savivaldybių ugniagesių tarnybas. Tikėtasi, kad

į atsargą išėję kariuomenės ugniagesių komandų nariai panaudos kariuomenėje įgytas žinias civiliniame gyvenime ir sustiprins provincijos ugniagesių komandas [73]. Objektiviai vertinant, kariuomenės lūkesčiai, kad ugniagesių kursus baigę kariai, išėję į atsargą, bus sėkmingai integruoti į miestų ir miestelių ugniagesių komandas, išsipildė [4].

Kariuomenės patrauklumą dėl galimybės įgyti profesinę kvalifikaciją patvirtina jaunuolių teikti prašymai stoti į kariuomenę savanoriais. Toks vertinimas atspindi tik bendrą tendenciją, nes dar nėra atlikta duomenų patikra ir analizė, o informacija pateikiama apibendrintai. Vienas amžininkas prisiminė, kad 1919 m. sausio pabaigoje, grįžęs iš Rusijos, norėjo stoti į Lietuvos kariuomenę, todėl pradėjo domėtis atskirais kariuomenės vienetais. Sužinojęs, kad Kaune formuojama Autokuopa, nuvyko į kuopos štabą ir pasiūlė savo kandidatūrą [12]. Archyviniuose dokumentuose fiksuojami jaunuolių prašymai priimti į kariuomenę savanoriais turint tikslą įgyti tam tikrą profesinę kvalifikaciją: piloto, žirgininkystės specialisto, autotechniko ar muzikanto. Norimų kariuomenėje įgyti profesijų įvairovė pristato kariuomenę kaip profesinio rengimo instituciją ir atskleidžia jos svarbą formuojant jaunimo kvalifikaciją. 1923 m. J. Balanskis prašėsi būti priimamas į kariuomenę raiteliu, nes augęs ir dirbęs žemės ūkyje, todėl mokąs elgtis su žirgais [9]. 1924 m. V. Budreckis prašėsi būti priimamas į Autotechnikos batalioną, nes, kaip teigė, šioje srityje turįs tam reikalingų žinių ir įgūdžių [18]. 1927 m. A. Jaroševičius prašyme priimti jį į kariuomenę savanoriu rašė, kad nuo mažens turėjo svajonę tapti lakūnu [36]. 1940 m. K. Bertulis norėjo patekti į kariuomenės muzikantų komandą. Kandidatas pabrėžė norą mokytis muzikos, bet neturįs šiems mokslams lėšų [13]. Galima teigti, kad dalis jaunuolių tarnybą Lietuvos kariuomenėje rinkosi grynai pragmatiniais sumetimais – norėdami įgyti tam tikrą profesiją ar specialybę. Kiek jaunuolių įstojo į Lietuvos kariuomenę ir įgijo norimą profesiją, duomenų nėra. Teisės aktai nustatė, kad „savanoriams leidžiama pasirinkti ginklų rūšį, jei jie jai tinka, ir kariuomenės dalį, jei tai nekliudo kariuomenės komplektavimui“ [75]. Teisybės dėlei reikia

nurodyti, kad kariuomenė, remdamasi personalo komplektavimo poreikiais, ne visuomet atsižvelgdavo į kandidatų pageidavimus dėl norimos profesijos, specialybės ar tarnybos konkrečiuose kariuomenės vienetuose. Tokios praktikos priežastis buvo siekis optimaliai paskirstyti žmogiškuosius išteklius taip, kad atitiktų kariuomenės strateginius ir operatyvinius lūkesčius.

Išvados

Nepriklausomybės karo metais formuojama Lietuvos kariuomenė susidūrė su reikšmingais maisto tiekimo sunkumais. Juos lėmė sudėtinga valstybės socialinė ir ekonominė padėtis. Trūko centralizuoto aprūpinimo maistu mechanizmų, logistinės infrastruktūros ir finansinių išteklių, todėl karių maitinimas dažnai priklausė nuo vietinių iniciatyvų ar atsitiktinių šaltinių. Šios problemos atskleidė ribotas jaunos valstybės galimybes užtikrinti nuolatinį karių aprūpinimą būtiniaisiais ištekliais. Nors tiesioginio bado Lietuvos kariuomenėje nefiksuota, kariai kasdien juto alkį. Nuolatinis maisto trūkumas vertė juos savarankiškai ieškoti maisto tiek teisėtai, tiek neteisėtai būdais. Konstatuotina, kad nepakankamas maisto kiekis, jo prasta kokybė ir menkas raciono įvairumas buvo vienos iš reikšmingiausių karių sveikatos problemų priežasčių, prisidėjusių prie padidėjusio sergamumo įvairiomis ligomis. Maisto nepriekius turėjo neigiamą poveikį karių drausmei. Jis tapo vienu iš veiksnių, lėmusių karinės tvarkos pažeidimus, tarp jų ir dezertyravimo atvejus. Vis dėlto ilgainiui, kariuomenei stiprėjant ir valstybei konsoliduojantis, maitinimo kokybė kariuomenėje ėmė gerėti. Siekiant gerinti karių maitinimą, Lietuvos kariuomenės vienetuose pradėtos steigti centralizuotos valgyklos, o vietoje neprofesionalių virėjų tapusių šauktinių imta samdyti kvalifikuotus civilius specialistus. Dėl tokių pokyčių maitinimo kokybė kariuomenėje smarkiai pagerėjo. Gerėjanti karių mityba buvo nuolat pabrėžiama ne tik kariuomenės periodinėje spaudoje (pavyzdžiui, žurnale „Karys“), pastebimas gyvenimo sąlygų ir maitinimo standartų gerėjimas XX a. 4-ajame dešimtmetyje pabrėžiamas ir amžininkų

atsiminimuose.

Naujokų, atvykusių į Lietuvos kariuomenę, gyvenimo sąlygos kareivinėse buvo labai blogos: langai išdaužyti, krosnys prastos būklės, patalpose nešvaru, trūko čiužinių bei antklodžių. Ypač nepalankios sąlygos buvo žiemą, kai kariai kentėjo nuo šalčio ir maisto stygiaus. Dėl to plito ligos ir didėjo karių mirtingumas. Kareivinių būklė pradėta gerinti pasibaigus Nepriklausomybės karui, kai Karo butų valdyba perėmė atsakomybę už senųjų kareivinių remontą bei naujų statybas. XX a. 4-ajame dešimtmetyje buvo pastatyta modernių kareivinių su centrine šildymo sistema, vandentiekio, kanalizacija ir kita gyvenimo kokybę gerinančia infrastruktūra. Vis dėlto, nors infrastruktūra gerėjo, ne visuomet buvo užtikrinamas higienos normų laikymasis, dėl to kariuomenės gyvenimo sąlygos negerėjo taip greitai, kaip galėjo.

Kariuomenė buvo laikoma pagrindiniu valstybės egzistavimo elementu, todėl bet koks jos autoritetą kompromituojantis elgesys kėlė rimtą visuomenės, valstybės institucijų ir kariuomenės susirūpinimą. Tarnybos metu kariai dažnai susidurdavo su nestatutiniais santykiais, kurie pasireiškėdavo psichologiniu ir fiziniu smurtu. Tokie reiškiniai ne tik pažeisdavo fundamentalius karinės drausmės principus, bet ir darė neigiamą poveikį karių psichologinei gerovei, tarnybos mikroklimatui ir bendram efektyvumui. Nestatutiniai santykiai išliko opia problema visą nepriklausomos Lietuvos kariuomenės formavimosi ir tolesnės veiklos laikotarpį. Esminės prevencinės priemonės, kurias įgyvendino valstybė ir kariuomenės vadovybė, buvo karių drausmės stiprinimas ir moralinis jų auklėjimas. Nestatutinių santykių problemai skirtas dėmesys ir kariuomenės leidiniuose bei spaudoje, kur gvildintos pageidaujamos karių elgesio normos ir vertybės. Sunkesni nestatutinių santykių atvejai, kurie buvo laikomi ne paprastais karinės drausmės pažeidimais, o nusikalstamos veikos požymių turinčiais teisės pažeidimais, nagrinėti Lietuvos kariuomenės teismuose.

Karių mokymas bei jų socialinis ir kultūrinis ugdymas buvo ilgalaikis, didelių resursų ir pastangų reikalaujantis procesas. Valstybė ir kariuomenė privalėjo atsižvelgti į tai, kad į kariuomenę buvo

šaukiami jaunuoliai iš įvairių socialinių sluoksnių, jie turėjo nevienodos socialinės patirties, skyrėsi ir jų išsilavinimo lygis. Didelis neraštingų naujokų skaičius tapo reikšmingu iššūkiu tiek valstybei, tiek pačiai kariuomenei. Be karinės specialybės mokymo, kariuomenė privalėjo skirti dėmesio skaitymo ir rašymo įgūdžių ugdymui. Per Nepriklausomybės karą karių švietimo ir socialinio bei kultūrinio ugdymo veikla iš esmės buvo sustabdyta, nes prioritetu tapo Lietuvos valstybės nepriklausomybės gynimas ir kariuomenės formavimas. Vis dėlto pradinio mokymo plėtra ir privalomo pradinio švietimo įvedimas davė teigiamų rezultatų. XX a. 4-ajame dešimtmetyje reikšmingai sumažėjo neraštingų naujokų skaičius kariuomenėje. Šiuo laikotarpiu suaktyvėjusi švietimo veikla ir koordinuotas karių socialinio ir kultūrinio ugdymo organizavimas leido sistemingai formuoti jaunuolių patriotizmą ir vertybinį požiūrį, sutelkiant dėmesį į prioritetinius krašto gynybos aspektus.

Karo tarnyba daugumai jaunuolių buvo ne tik privaloma pareiga, bet ir reikšminga galimybė įgyti gyvenimiškos patirties bei praktinių įgūdžių. Kariuomenėje įgytos profesinės žinios ir praktinė patirtis galėjo būti pritaikytos civiliniame gyvenime. Karių profesinis rengimas tapo integralia kasdienės tarnybos dalimi visą tarpukarį. Tarnybos patrauklumas formuotas siūlant įgyti paklausių profesijų ir specialybių, kurios suteikdavo palankesnes galimybes integruotis į civilinę darbo rinką. Jaunuolių, nusprendusių savanoriais stoti į Lietuvos kariuomenę, motyvacija – siekis įgyti civiliniam gyvenimui naudingą kvalifikaciją ar specialybę – rodo platų jų interesų spektrą. Didžiausio populiarumo sulaukė vairuotojų, ugniagesių, telefonistų bei raitelių specialybės, o mažesnis susidomėjimas buvo lakūnų, virėjų ir muzikantų profesijomis.

(Straipsnio tęsinys – kitame žurnalo numeryje.)

Bibliografija

1. Acaus-Acuko J. atsiminimų užrašai nuo vaikystės dienų iki senatvės. Rankraštis. *VDKM*, S-25767.
2. [Acus]-Acukas. Kariuomenės intendantūra. *Mūsų žinynas*, 1928, t. 15, Nr. 45, p. 547. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB010DA771-1928-Nr.45>
3. Alseikos A. malonės prašymas Respublikos Prezidentui, 1931. *LCVA*, f. 483, ap. 5, b. 60, l. 22–22ap.
4. Atsarginiai ugniagesių šeimoj. *Karys*, 1934, Nr. 20 (791), p. 397. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1934-Nr.20>
5. Atsiminimai iš 3-io pėstininkų D. L. K. Vytauto pulko gyvenimo, 1923. *LCVA*, f. 516, ap. 1, b. 64, l. 5.
6. Ažubalis, A., Kazlauskaitė Markelienė, R., Žilėnienė, V. Karinis rengimas Lietuvos mokykloje (1929–1940 m.). Vilnius, 2009, p. 6. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2006-2010/2009-Azubalis-Karinis%20rengimas%20Lietuvos%20mokykloje%201929-1940.pdf>
7. Ažubalis, A., Kazlauskaitė Markelienė, R. Kareivių raštingumo ir kultūros lygis pirmuoju Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiu. In: *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*. Ats. red. A. Ažubalis. Vilnius, 2007, p. 294–315. Prieiga per internetą: https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2006-2010/2007-Azubalis-Karo_pedagogika%20Lietuvoje%201918-1940.pdf
8. Balis, J. Daugiau draugiškumo. *Karys*, 1926, Nr. 17 (361), p. 144. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1926-Nr.17>
9. Balanskij J. prašymas Nr. 6067 kariuomenės intendantūrai, 1923. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 163, l. 11.
10. Baniulis, St. Neskriausime naujokų. *Karys*, 1925, Nr. 44 (336), p. 358. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1925-Nr.44>
11. Barouzas, E. Užmirštoji sala. Vilnius, 1991.
12. Bartkevičius. Atsiminimai iš Autokuopos. 1919 m. *Kardas*,

1928, Nr. 4–5 (100-01). Prieiga per internetą: https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1928-Nr.4_5

13. Bertulio K. prašymas Nr. 1 Lietuvos generaliniam konsului Klaipėdoje, 1940. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 653, l. 22.

14. Biržiška. Karo pedagogikos bruožai. *Mūsų žinynas*, 1922, t. 2, Nr. 2 (5), p. 263. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB010DA771-1922-Nr.2>

15. Bobelis. Kariuomenės drausmės statutas. *Kardas*, 1935, Nr. 19 (224), p. 413. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1935-Nr.19>

16. Bokime savo garbės. *Karys*, 1923, Nr. 4 (192), p. 44. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1923-Nr.4>

17. Boso A. autobiografija ir 1919 m. atsiminimai apie kovas Šiaulių, Raseinių ir Kelmės apylinkėse. *LMAVB*, f. 193-30, l. 3–4.

18. Budreckio V. prašymas Nr. 15353 Kauno mobilizacijos skyriaus viršininkui, 1924. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 163, l. 27.

19. Bušeikos A. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-41, l. 1.

20. Butkevičius. 1 pėstininkų D. L. K. Gedimino pulko dešimtmetis. *Karys*, 1928, Nr. 35–36 (483–484), p. 26. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1928-Nr.35-36>

21. Černius, N. Lietuvos kariuomenės Karo policija. Vilnius, 2021.

22. Dainiaus A. 1919 m. atsiminimai apie kovas Kėdainių ir Pagirių apylinkėse. *LMAVB*, f. 193-48, l. 1ap.

23. Danieliaus P. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-49, l. 1ap.

24. Degučio N. 1919 m. atsiminimai apie kovas Utenos apylinkėse. *LMAVB*, f. 193-52, l. 1ap.

25. Demereckio J. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-53, l. 24.

26. Drausmė. *Karys*, 1920, Nr. 48 (80), p. 448. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1920-Nr.48>

27. Gadliausko S. 1919 m. autobiografiniai atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-57, l. 1ap.

28. Gafmano A. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-67, l. 2.
29. Gedmino M. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-60, l. 5ap.
30. Generalinio štabo Intendantūros dalies raštas Nr. 34 Rikiuotės skyriaus vietos kariuomenės dalis viršininkui, 1920. *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 10, l. 33.
31. Giedrius, A. Kariškos iškilmės Prienų įguloje. *Kardas*, 1937, Nr. 23 (277), p. 535. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1937-Nr.23>
32. Grigaliūnas-Glovackis, V. Generolo atsiminimai. II–III dalys. Ats. red. G. Surgailis. Vilnius, 2017, p. 32, 33, 36, 50. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2016-2020/2017-Glovackis-generolo%20atsiminimai%20IIId.pdf>
33. Gužas, P. Dėl karo prievolės vengimo. *Karys*, 1928, Nr. 47 (495), p. 724. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1928-Nr.47>
34. Iš Alytaus įgulos gyvenimo. *Kardas*, 1926, Nr. 12 (36), p. 188. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1926-Nr.12>
35. Jakštys, G. Lietuvos karių kasdienybė karo ir taikos metu 1918–1940 m. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2021.
36. Jaroševičiaus A. prašymas Nr. 26812 Mobilizacijos skyriui, 1927. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 253, l. 44.
37. Jokubauskas, V. Gyvenimas ir mirtis Lietuvos kariuomenėje 1918–1940 m. Klaipėda, 2023.
38. Jurevičiūtė, A. Lietuvos kariuomenė Steigiamojo Seimo rinkimų išvakarėse ir rinkimų įstatymo pakeitimas. *Parlamento studijos*, 2020, Nr. 29, p. 51. Prieiga per internetą: <https://journals.lnb.lt/ps-archyvas/Nr29/files/46-81.pdf>
39. Ką turi žinoti kiekvienas naujokas. Kaunas, 1936.
40. Kaltinimo aktas apie buvusį Drausmės bataliono vadą vyr. ltn. Nevronį, 1922. *LCVA*, f. 507, ap. 6, b. 1814, l. 2.
41. Kaltinamasis aktas apie Drausmės bataliono kpt. Aleksejų Tišką ir vrs. Antaną Šulskį, 1922. *LCVA*, f. 483, ap. 5, b. 2603, l. 2.
42. Kaltinimo aktas apie 1-ojo husarų pulko leitenantą Eidukaitį Joną, 1932. *LCVA*, f. 483, ap. 5, b. 507, l. 2–2ap.

43. Kaltinimo aktas apie 2 pėstininkų pulko jauną kareivį Aleksandrą Pronckevičių, 1935. *LCVA*, f. 483, ap. 5, b. 2069, l. 2.
44. Kareivių švietimo programa, 1931. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 235.
45. Kareivinės. *Karys*, 1928, Nr. 50 (498), p. 795. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1928-Nr.50>
46. Kareivis Babulis. Nesityčiok! *Karys*, 1921, Nr. 5 (89), p. 46. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1921-Nr.5>
47. Kareivių bibliotekos 1936 metais. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 1082–1082ap.
48. Kareivių švietimo ir kultūrinimo sąmatos paaiškinimas, 1933. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 163.
49. Kariuomenės drausmės statutai. *Vyriausybės žinios*, 1935-10-16, Nr. 503, p. 1–7. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10000143886-1935-Nr.503>
50. Kariuomenės teismo sprendimas, 1932. *LCVA*, f. 483, ap. 5, b. 507, l. 80.
51. Kariuomenės teismo sprendimas, 1935. *LCVA*, f. 483, ap. 5, b. 2069, l. 18.
52. Kariuomenės ugniagesių inspektoriaus raštas Nr. 100 Vyr. štabo mobilizacijos skyriui, 1928. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 316, l. 14.
53. Kariuomenės vado įsakymas (projektas), 1937. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 1035.
54. Kariuomenės vado įsakymas (projektas), 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 95.
55. Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus raštas Nr. 34034, visoms kariuomenės dalims ir įstaigoms, 1938. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 490.
56. Karo Butų Valdyba sulaukė jau 18 metų. *Kardas*, 1937, Nr. 9 (263), p. 215. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1937-Nr.9>
57. Karo Butų Valdybai 20 metų. *Karys*, 1939, Nr. 18 (1038), p. 543. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=>

C1B0003824101-1939-Nr.18

58. Karo tarnybų funkcijos. *Kardas*, 1927, Nr. 22 (82), p. 318. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB-0027DB38-1927-Nr.22>

59. Kasparaitė-Balaišė, L. Lietuvos kariuomenės kovinis rengimas: sistema ir kontingentas 1924–1940 m. Daktaro disertacija. Kaunas, 2020.

60. Katinskas. Kariškoji drausmė, drausmės nusižengimai ir pabaudos. *Mūsų žinynas*, 1930, t. 18, Nr. 62, p. 313–324. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB010DA771-1930-Nr.62>

61. Katinskas. Kariuomenės drausmės statusas. *Karys*, 1935, Nr. 44 (867), p. 1032–1033. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1935-Nr.44>

62. Kenstavičienė, K. Valstybės gynybos konstitucinis institutas: teisinio reguliavimo raida ir problemos. Daktaro disertacija. Vilnius, 2021, p. 177. Prieiga per internetą: <https://www.mruni.eu/events/kristina-kenstavicienne-gins-disertacija-valstybes-gynybos-konstitucinis-institutas-teisinio-reguliavimo-raida-ir-problemos/>

63. Klaipėdos kareivinės. *Kardas*, 1925, Nr. 20, p. 11. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1925-Nr.20>

64. Klaipėdos teritorijos gubernatoriaus raštas Nr. 12181 Krašto apsaugos ministrui, 1924. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 163, l. 64.

65. Kubertavičius, V. Gyvenimo kelių kryžkelėse. Lietuvos kario memuarai. Trijų valstybių kariuomenėse. 1940–1944 metai. II dalis (rankraštis). Klaipėda, 1992.

66. Leknickas, L. 5 pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas 1919–1934. Kaunas, 1934, p. 31.

67. Lesčius, V. Lietuvos kariuomenė 1918–1920. Vilnius, 2004. Prieiga prie interneto: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2001-2005/2004-Lescius.pdf>

68. Lietuvos kariuomenė. Istoriška apžvalgėlė, skiriama 10 metų Lietuvos kariuomenės atgijimo sukaktuvėms pažymėti. Kaunas, 1928, p. 14.

69. Lynas, L. 5 pėst. pulkas. *Kardas*, 1935-05-15, Nr. 10 (2015), p. 222. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1935-Nr.10>

70. Maistas. *Karys*, 1938, Nr. 29 (997), p. 810. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1938-Nr.29>

71. Michelevičius, B. Lietuvos kariuomenės šventę minint. Rankraštis. *VDKM*, S-27799, l. 2.

72. Mikšio J. autobiografiniai duomenys ir 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-135, l. 1ap.

73. Mobilizacijos skyriaus raštas Nr. 26564 Piliečių apsaugos departamento direktoriui, 1929. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 316, l. 36.

74. Mūsų kariuomenės gyvenimas. *Kardas*, 1925, Nr. 3, p. 13. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1925-Nr.3>

75. Naujokų šaukimo ir ėmimo taisyklės. *Vyriausybės žinios*, 1930-07-12, Nr. 331, p. 6. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10000143886-1930-Nr.321>

76. Nurodymas naujokams suskirstyti ginklų rūšims. *LCVA*, f. 1375, ap. 1, b. 6, l. 80.

77. Nusprendimas, 1922. *LCVA*, f. 507, ap. 6, b. 1814, l. 88.

78. Nusprendimas, 1923. *LCVA*, f. 483, ap. 5, b. 2603, l. 39ap.

79. Paaiškinimas prie Karo muziejaus 1934 m. išlaidų sąmatos. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 163, p. 30.

80. Palilionio P. gyvenimo aprašymas ir 1919 m. atsiminimai, *LMAVB*, f. 193-154, l. 1.

81. Palubinsko, A. 1919–1920 m. atsiminimai ir jo autobiografija. *LMAVB*, f. 193-155, l. 6.

82. Pauliukas, A. Dienynas 1918–1941 m.: I knyga, 1918 m. rugsėjo 1-oji – 1926 m. birželio 30-oji. Sud. G. Rudis. Vilnius, 2017, p. 97.

83. Pečkaitis. Kariuomenės daina. *Karys*, 1928, Nr. 50 (498), p. 796. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1928-Nr.50>

84. Petrauskas. Autokuopa. *Karys*, 1929, Nr. 4 (504), p. 57.

Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1929-Nr.4>

85. Petrauskaitė, A. Karininkijos dorovės problemos prieškario Lietuvoje. *Karo archyvas*, 2006, t. 21, p. 130. Prieiga per internetą: <https://journals.lka.lt/journal/ka/article/929/file/pdf>

86. Pirmųjų Kariuom.[enės] Intendantūros įsteigimo dienų atsiminimai. *Kardas*, 1928, Nr. 4–5 (100-01), p. 77. Prieiga per internetą: https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1928-Nr.4_5

87. Produktingiau sunaudokime kareivius inteligentus. *Mūsų žinyno priedas Kardas*, 1933, Nr. 3 (47), p. 34. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 392, l. 12.

88. Pupeikio P. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-171, l. 1.

89. Radastas, J. Kareiviai virėjai. *Karys*, 1924, Nr. 48 (288), p. 393. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1924-Nr.48>

90. Rapšys, S. Mano atsiminimai iš kovų už Lietuvos nepriklausomybę. *VDKM*, S-35267.

91. Raštų apžvalga. Lietuvos gaisrininkas, 1926. 1-2 Nr. IV metai. Kaunas. *Kardas*, 1926, Nr. 10 (34), p. 163. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1926-Nr.10>

92. Redakcijos atsakymai. *Karys*, 1924, Nr. 2 (242), p. 20. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1924-Nr.2>

93. Rudaitis. Keletas žodžių dėl valgio mūsų kariuomenėje. *Karys*, 1925, Nr. 10 (302). Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1925-Nr.10>

94. Rudaitis. Dėl santykių vienos ginklo rūšies su kita. *Karys*, 1925, Nr. 19 (311), p. 145. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1925-Nr.19>

95. Ruseckas, P. (sud.). Savanorių žygiai. Kaunas, 1937, t. 2.

96. Rukša, A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Cleveland, 1981, t. 2.

97. Safronovas, V., Kilinskas, K., Mačiulis, D. Išgyventoji istorija Lietuvos tarpukariu: vaidmenys, patirtys, vadovėliniai pasakojimai ir atsiminimo politika. Klaipėda, 2022.

98. Savanoriai. *Karys*, 1920-10-28, Nr. 43 (75), p. 404. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1920-Nr.43>

99. Sereičikas, M. Civilių gyventojų ir Lietuvos kariuomenės sąveika 1918–1923 m. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2023.

100. Sereičikas, M. Privalomoji karo tarnyba Lietuvoje: šauktinių kariuomenė tarpukariu. *Karys*, 2015, Nr. 9 (2037), p. 12. Prieiga per internetą: https://www.kariuomene.lt/data/public/uploads/2021/04/karys-nr.9_2015.pdf

101. Spaičio P. 1919 m. atsiminimai apie kovas Kaune. *LMAVB*, f. 193-187, l. 5.

102. Stančiko A. iš Vievio 1919–1920 m. atsiminimai, *LMAVB*, f. 193-188.

103. Statkus, V. Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m. Chicago, 1986.

104. Steponaitis, V. 1926 metų šaukimų naujokų išsilavinimas. *Mūsų žinynas*, 1927, t. 7, Nr. 36, p. 354–358. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB010DA771-1927-Nr.36>

105. Steponaitis, V. Naujokų išsilavinimas (1925–1926 m.). *Mūsų žinynas*, 1927, t. 8, Nr. 37, p. 4–6. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB010DA771-1927-Nr.37>

106. Steponaitis, V. Naujokų ėmimo rezultatai 1921–1927 m. *Mūsų žinynas*, 1928, t. 17, Nr. 45, p. 472. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB010DA771-1928-Nr.45>

107. Surgailis, G. Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas. Vilnius, 2011. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2011-2015/2011-Surgailis-pirmas-pestininku%20LDK%20Gedimino%20pulkas.pdf>

108. Surgailis, G. Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pulkas, Vilnius, 2014. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2011-2015/2014-Surgailis-II%20LDK%20Algirdo%20pest%20pulkas.pdf>

109. Surgailis, G. Trečiasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas. Vilnius, 2013, p. 163. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2011-2015/2013->

Surgailis-III%20pestininku.pdf

110. Surgailis, G. Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas. Vilnius, 2016. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2016-2020/2016-Surgailis-IV%20pestininku%20LT%20karaliaus%20Mindaugo%20pulkas.pdf>

111. Surgailis, G. Lietuvos kariuomenės istorija. I tomas. Nuo sukūrimo iki sunaikinimo 1919–1940. 1 dalis. Vilnius, 2024. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2021-2022/2024-Surgailis-istorija.pdf>

112. Svetulis, P. Dėl kareivių maisto. *Karys*, 1935, Nr. 5 (828), p. 106. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1935-Nr.5>

113. Šlapelis, I. Menas kareivinėse. *Kardas*, 1938, Nr. 21 (299), p. 484. <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1938-Nr.21>

114. Šukys, A. Du mediniai ir trys geležiniai kryžiai. Atsiminimai iš nepriklausomybės kovų 1919–1921 metais. Vilnius, 2016, p. 21.

115. Tamašauskas, P. Pirmieji žingsniai (rankraštis), XX a. 5 deš., Vokietija. *VDKM*, S-27661.

116. Tomkūnas. Ruoškime mūsų kareivines. *Kardas*, 1927, Nr. 9 (69), p. 120–122. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1927-Nr.9>

117. Žinios apie karininkus ir karo gydytojus, kuriems Kariuomenės Teismo tardytojų nutarimais yra pateikti kaltinimai 1932 m. gegužės mėn. bėgyje. *LCVA*, f. 930, ap. 5, b. 2336, l. 34.

118. 1928 m. naujokų šaukimo apyskaita. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 288, l. 40.

119. 1930 m. naujokų šaukimo apyskaita. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 341, l. 143.

120. 1-ojo bataliono vado raportas 4 pėstininkų pulko vadui, 1936. *LCVA*, f. 517, ap. 1, b. 351, l. 70.

121. 2-jo pėst. D. L. K. Algirdo p. kareivių bibliotekos 1938 m. daugiausia skaitytų knygų sąrašas. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 1010.